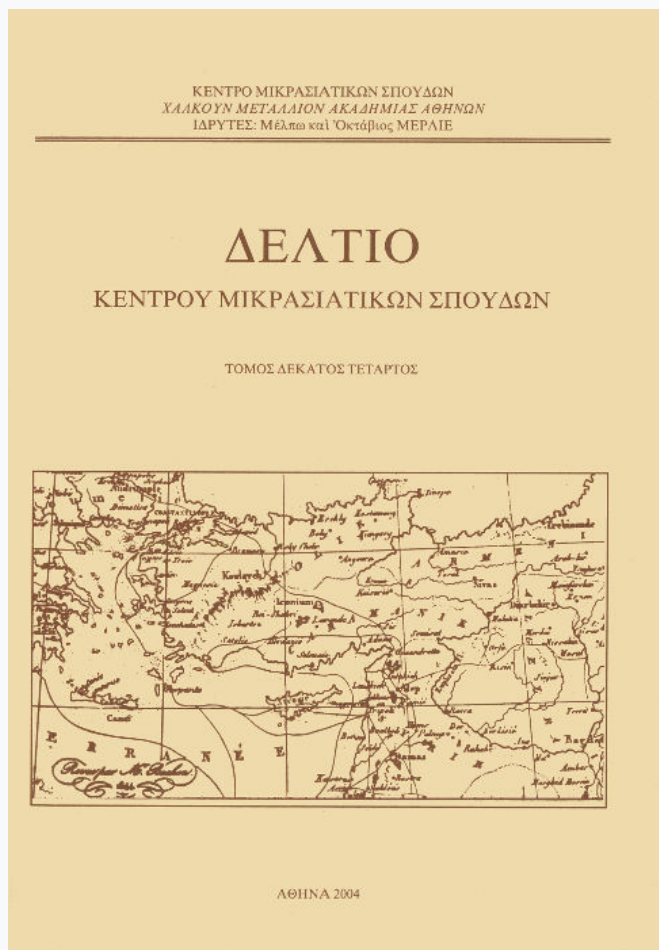

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 14 (2004)

Η Σαφράμπολη της Μικράς Ασίας και το πρόβλημα του ονόματος της κατά τη βυζαντινή περίοδο

Ιωάννης Γ. Αρτόπουλος

doi: [10.12681/deltiokms.162](https://doi.org/10.12681/deltiokms.162)

Copyright © 2015, Ιωάννης Γ. Αρτόπουλος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Αρτόπουλος Ι. Γ. (2004). Η Σαφράμπολη της Μικράς Ασίας και το πρόβλημα του ονόματος της κατά τη βυζαντινή περίοδο. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 14, 9-40. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.162>

Η ΣΑΦΡΑΜΠΟΛΗ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΟΝΟΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

Ἡ Σαφράμπολη (σημερινή Safranbolu) εἶναι μιὰ πόλη ποὺ βρίσκεται στὸ βόρειο τμῆμα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας στὴν περιοχὴ ποὺ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὀνομαζόταν Παφλαγονία καὶ ἀποτέλεσε, ἀργότερα, τὸ βυζαντινὸ «Θέμα» τῆς Παφλαγονίας. Ἡ πόλη, μέχρι τὸ 1922, εἶχε περίπου τέσσερις χιλιάδες Ἑλλήνες κατοίκους καὶ ὀκτὼ χιλιάδες Τούρκους. Οἱ Ἑλλήνες κατοικοῦσαν σὲ χωριστὸ συνοικισμό τῆς πόλης, στὸ Kiranköy (Κιράνκιοϊ) καὶ εἶχαν μιὰ ἐκκλησίαν ἀφιερωμένη στὸν ἅγιον Στέφανο ἡ ὁποία σήμερὰ ἔχει μετατραπεῖ σὲ μουσουλμανικὸ τέμενος μὲ τὴν ὀνομασία Ulu Cami (Οὐλοῦ τζαμί). Μὲ τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν τὸ 1922-24 οἱ Ἑλλήνες ποὺ ἐφυγαν ἀπὸ ἐκεῖ ἐγκαταστάθηκαν σὲ διάφορες πόλεις τῆς Ἑλλάδας.

Ὅταν κάποιος ρωτοῦσε τοὺς πρόσφυγες ἀπὸ τὴ Σαφράμπολη ποῖα ἦταν ἡ πατρίδα τους, ἡ ἀπάντησή ποὺ ἔπαιρνε ἦταν πάντα: «Εἶναι ἡ Σαφράμπολη, ἡ βυζαντινὴ Θεοδορούπολη». Εἶναι ὅμως πράγματι αὐτὸ τὸ παλαιότερο ὄνομα τῆς πόλης; Ὑπῆρχε Θεοδορούπολη στὴν περιοχὴ τῆς Παφλαγονίας κατὰ τὴν βυζαντινὴ ἐποχὴ;

Απὸ τὴ βιβλιογραφικὴ ἔρευνα προκύπτει ὅτι ἡ πόλη αὐτὴ ἔχει ἀλλάξει πολλὰ ὀνόματα. Συγκεκριμένα, καθὼς κυλοῦσαν οἱ αἰῶνες φαίνεται ὅτι ἔγιναν προσπάθειες νὰ δοθοῦν διάφορα ὀνόματα στὴν πόλη κυρίως ἀπὸ τοὺς Τούρκους κατὰκτητές της. Στὴν ἀρχή, δηλαδὴ ἀμέσως μετὰ τὴν κατάληψή τῆς πόλης, τῆς ἔδωσαν τὸ ὄνομα *Zalifre*, ὕστερα *Borglu*, μετὰ *Taraklı Borlu*, *Zagfiran Borlu*, κατόπιν *Zafaranbolu* ἢ *Zafaranpoli* καὶ τέλος *Safranbolu* / *Σαφράμπολη*, ὅπως ὀνομάζεται καὶ σήμερὰ καὶ ὅπως τὴν ἀποκαλοῦσαν οἱ Ἑλλήνες πρόσφυγες.¹

1. Βλ. H. Yazicioğlu, *Safranbolu*, Karabük 1982, σσ. 13-15, 33-38.

Σύμφωνα με την παράδοση ή ονομασία *Taraklı Borlu* σημαίνει Παζάρι (Μπορ-λού) Χτενών (Ταράκλ).²

Οί Έλληνες κάτοικοί της, όπως είδαμε, την αποκαλούσαν «Σαφράμπολη ή Βυζαντινή Θεοδορούπολη». Το όνομα Σαφράμπολη, έλεγαν οι πρόσφυγες, διεδικνώντας την πατρότητα του σημερινού ονόματος της πόλης, προέρχεται από τη σύνθεση δύο λέξεων: πρώτο συνθετικό είναι η λέξη *σαφράν* (έτσι ονομάζεται το φυτό κρόκος, το οποίο καλλιεργούνταν στην περιοχή, και με την άποψη αυτή συμφωνούν όλοι οι συγγραφείς· η λέξη *σαφράν* σε όρισμένα λεξικά αναφέρεται ως η γαλλική έκφορα για το φυτό κρόκος.³ Τον κρόκο οι Πέρσες και οι Άραβες τον λένε *Zafaran*, ενώ ως *Safaranium* τον αγόραζαν οι Βενετοί και οι Γενοβέζοι από τους Βυζαντινούς τον 12ο αιώνα).⁴ Το δεύτερο συνθετικό, έλεγαν οι πρόσφυγες, είναι η ελληνική λέξη *πόλη*. Για το δεύτερο συνθετικό του ονόματος αναφέρεται επίσης ότι το *bolu* πρέπει να προέρχεται από την περσική ρίζα *Borg* με την τουρκική κατάληξη *-lu* που σημαίνει κάστρο/φρούριο, επειδή η πόλη έχει κάστρο.⁵ Ωστόσο αυτή η έκδοχη δεν φαίνεται πολύ πιθανή επειδή συγκρίνοντας τα ονόματα άλλων πόλεων που διατήρησαν το ελληνικό τους όνομα μέσα στην τουρκική τους παραφθορά παρατηρούμε ότι οι περισσότεροι οικισμοί που είχαν στο όνομά τους την κατάληξη *-πόλις* έχουν τώρα την τουρκική κατάληξη *-bolu*· για παράδειγμα Ίωνόπολις-İnebolu, Κλαυδιούπολις -Bolu, Καλλίπολις-Gelibolu, ενώ πόλεις που είχαν κάστρα δεν άλλαξε η ονομασία τους, όπως η Κασταμονή-Kastamonu, Τραπεζούς-Trabzon κ.ά. Έξάλλου και ο P. Wittek σημειώνει πως η κατάληξη *-bolu* της Σαφράμπολης πιθανόν να συνδέεται με το *πόλις*, όπως Bolu = Κλαυδιούπολις.⁶ Πιθανώς, λοιπόν, η λέξη Σαφράμπολις προέρχεται από τη σύνθεση των λέξεων *safran* / *σαφράν* και *πόλις*. Άλλωστε τη λέξη *Borlu* την μεταφράζει ως αγορά / παζάρι ο Περδικόπουλος στις πληροφορίες του, όπως είδαμε πιο πάνω.

Στο Μουσείο Μπενάκη στην Αθήνα φυλάσσονται δύο σφραγίδες, που έφεραν οι πρόσφυγες από την Μικρά Ασία κατά την ανταλλαγή των πληθυσμών

2. Σχετικά με τις έρευνες για τη Σαφράμπολη, βλ. το πληροφοριακό υλικό που απόκειται στο Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αρχείο Προφορικής Παράδοσης (στο έξης ΑΠΠ), Φάκελος Σαφράμπολη Πρ Ι και ΙΙ, πληροφορητής Χρ. Κελλίογλου ή Περδικόπουλος.

3. Ν. Αργυριάδης, Λεξικόν της Έλληνικής Γλώσσης, Αθήνα 1835, τ. 2, σ. 266 (λήμμα: κρόκος).

4. Μ. Κορομηλά, Πόντος-Ανατολία. Φωτογραφικό όδοπορικό, Αθήνα: εκδόσεις Λ. Μπρατζιώτη, 1989, σ. 16.

5. H. Yazicioğlu, *Safranbolu*, σσ. 33, 34.

6. Βλ. P. Wittek, «Von der Byzantinischen zur Türkischen Toponymie», *Byzantion* 10 (1935), σ. 40, ύποσ. 4.

τὸ 1922. Στὴ μία ἀπὸ αὐτὰς ἀναγράφεται: «ΣΦΡΑΙΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΑ ΠΡΑΧΗ ΣΕΦΑ ΕΙΣ Χ ΘΕΟ Π 1805», δηλαδή: ΣΦΡΑ(Γ)ΙΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ Τ(ΟΥ) ΠΡ(ΩΤΟΜΑΡΤΥΡΟΣ) Α(Ρ)ΧΙ(ΔΙΑΚΟΝΟΥ) Σ(Τ)ΕΦΑ(ΝΟΥ) ΕΙΣ Χ(ΩΡΑΝ) ΘΕΟ(ΔΩΡΟΥ)Π(ΟΛΙΝ) 1805. Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τῆς μορφῆς τοῦ ἁγίου ἀναγράφεται: «Θ Ἀ(γιος) Σ(τέ)Φ(ανος) ΠΡ(ωτομάρτυς)». Ἡ δευτέρα σφραγίδα ἀπεικονίζει πάλι τὸν ἅγιο Στέφανο καὶ φέρει τὴν ἐπιγραφή: «ΣΦΡΑΓΙΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΡΩΤΟΜΑΡΤΥΡΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΤΗΣ ΕΝ ΤΗ ΘΕΟΔΩΡΟΥΠΟΛΕΙ 1805». ⁷ Ἡ συγγραφέας πού πρωτοδημοσίευσε τὴ σφραγίδα σημειώνει, προφανῶς λαθασμένα, ὅτι ἡ Θεοδορούπολη εἶναι ἡ Κασταμονή τῆς Παφλαγονίας, ἐνῶ πρόκειται γιὰ τὴ Σαφράμπολη, ὅπως τὴν ἀποκαλοῦσαν οἱ Ἕλληνες κάτοικοι τῆς.

Ἡ Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαίδεια τοῦ «Πυρσοῦ» στὸ λῆμμα Σαφράμπολη τὴν ἀναφέρει ὡς τὴ βυζαντινὴ Θεοδορούπολη. ⁸

Ὁ Α. Γαβριηλίδης, φοιτητῆς ἱατρικῆς ἀπὸ τὴν Σαφράμπολη πού σπούδαζε στὴν Ἀθήνα στὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰῶνα, γράφει στὸ περιοδικὸ *Ξενοφάνης* στὰ 1896: «Καλεῖται δὲ Θεοδορούπολις [ἡ Σαφράμπολη] ἄγνωστον ἀπὸ τίνος Θεοδώρου, διότι εἰ καὶ εὗρίσκεται ἐπὶ γραμμὰ τι ἐπὶ τεμαχίου μαρμαροῦ, σφωζομένου ἔτι ἐν τῷ ναῷ τοῦ πρωτομάρτυρος ἀρχιδιακόνου Στεφάνου, οὐδὲν ὅμως ἐξ αὐτοῦ ἐξάγεται». ⁹

Καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς, ὅμως, ἀναφέρουν ὡς βυζαντινὸ ὄνομα τῆς Σαφράμπολης τὸ ὄνομα Θεοδορούπολη. Ἀπὸ αὐτοὺς ὁ Π. Παυλίδης φοιτητῆς καὶ αὐτὸς τῆς ἱατρικῆς στὸ πανεπιστήμιό τῆς Ἀθήνας, πού καταγόταν ἀπὸ τὴ Σα-

7. Βλ. Ε. Χατζηδάκη, «Χριστιανικὲς ἐπιγραφὲς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ Πόντου», *Μικρασιατικὰ Χρονικά* 8 (1959), σσ. 33-80.

8. Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαίδεια «Πυρσοῦ» Π. Δρανδάκη, τ. 12 (1933), σ. 519 λῆμμα: Θεοδορούπολις (Γεωργ.): βλ. καὶ λῆμμα Σαφράμπολις.

9. Α. Γαβριηλίδης, «Περὶ τῆς ἐπαρχίας Νεοκαισαρείας ἰδίᾳ δὲ τῆς Θεοδορουπόλεως (Σαφρανπόλεως) καὶ τοῦ Παρθενίου», *Ξενοφάνης* 1 (1896), σσ. 132-133· καὶ συνεχίζει στὸ δημοσίευσμά του ὁ συγγραφέας: «Τὸ περιεχόμενον τοῦ ἐπιγράμματος εἶναι τότε:

Σωτῆρ φανείς, Στέφανε, ἀλγεῖνών πόνων
 λαίου γόνatos καὶ ποδὸς οἰκτρᾶς φίλης
 θεῖον ναόν δομοῦμαι κλεινῇ τῇ πόλει
 Θεοδώρου κράντορος παλαιφάτου
 δωρομένη ληφθέντα δῶρον σὸν πόδα
 αὐτῷ μένειν σύσσημον ἀλήστου μνείας
 ΒΣ. Εὑδ. ΦΙΕ Θαρ.

Ἐκ τούτων ἐξάγεται, ὅτι ἡ πόλις αὕτη καὶ τότε ἐκαλεῖτο Θεοδορούπολις ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐπάρχου (= διαικητοῦ) αὐτῆς».

φράμπολη, γράφει σὲ ἄρθρο ποὺ δημοσίευσε στὸ περιοδικὸ *Ξενοφάνης* τὸ 1906: «Ἡ ἀρχαία ὀνομασία τῆς πόλεως εἶνε Θεοδωρούπολις· λέγεται ὅτι ἔλαβε τὴν ὀνομασίαν ταύτην ἐκ τινος ἐπάρχου τῶν Βυζαντινῶν χρόνων Θεοδώρου, περὶ οὗ σφύζεται καὶ ἐπιγράμμα τι ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἐνταῦθα ναοῦ τοῦ Πρωτομάρτυρος καὶ Ἀρχιδιακόνου Στεφάνου», παραθέτει δὲ τὸ ἐπιγράμμα ποὺ ἔχουμε ἤδη παραθέσει.¹⁰ Ὁ Π. Κοντογιάννης στὸ ἀντίστοιχο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου του γράφει: «Ζαφράμπολις (Θεοδωρούπολις)».¹¹ Ὁ W. Ramsey ἀναφέρει γιὰ τὴν Σαφράμπολη ὅτι πιθανὸν ἢ σημερινὴ ὀνομασία τῆς πόλης νὰ προέρχεται ἀπὸ τὶς λέξεις «Θεοδωρίαν πόλιν», ἀναφέρει, ὅμως, ὅτι δὲν εἶναι βέβαιος γιὰ τὴν ὀνομασία αὐτὴ καὶ τὴν ταύτισή τῆς Σαφράμπολης μὲ τὸ ὄνομα Θεοδωρούπολη.¹² Γεννιέται ἐπομένως τὸ ἐρώτημα ποιὲς ἄλλες πόλεις ὑπῆρχαν στὴν περιοχὴ ποὺ ἔχουν ἢ εἶχαν τὸ ὄνομα Θεοδωρούπολη ἢ παραπλήσιο γιὰ νὰ δοῦμε μὴ τυχὸν μπορεῖ νὰ γίνει ταύτισή τους μὲ τὴ Σαφράμπολη.

Απὸ τὴν ἱστορία εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Ἰωάννης Τζιμισκὴς ἔκτισε ξανά τὰ τεῖχη καὶ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Θεοδώρου στὰ Εὐχάιτα, μετὰ ἀπὸ νίκη του ἐναντίον τῶν Ρώσων, ἐπεὶ τὴν ἀπέδωσε στὴ βοήθεια τοῦ ἁγίου Θεοδώρου.¹³ Στὸ Βυζάντιο δίνονταν συχνὰ ὀνόματα σὲ πόλεις ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ προστάτη ἁγίου τους, ὅπως γράφει ὁ W. Ramsey, καὶ ὁ ἅγιος Θεόδωρος ὁ Στρατηλάτης εἶχε γεννηθεῖ καὶ ταφεῖ στὰ Εὐχάιτα.¹⁴ Ἀπὸ τὸ γεγονὸς αὐτό, γράφει, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς ἐπιγραφῆς ποὺ ὑπῆρχε στὴν εἴσοδο τοῦ ναοῦ, τὴν ὁποία δημοσίευσε ὁ G. Doublet, διατυπώθηκε ἀπὸ τὸν M. Duchesne ἡ ὑπόθεσις ὅτι τὰ Εὐχάιτα, ποὺ εἶχαν μετονομασθεῖ σὲ Θεοδωρούπολη τὸ 972, βρισκόταν στὴ θέση τῆς Σαφράμπολης.¹⁵ Τὰ Εὐχάιτα ὅμως ἔχουν ταυτισθεῖ ἀπὸ ἄλλους συγ-

10. Π. Παυλίδης, «Ἡ ἐπαρχία Νεοκαισαρείας», *Ξενοφάνης* 4 (1906), σ. 131.

11. Π. Μ. Κοντογιάννης, *Γεωγραφία τῆς Μικρᾶς Ἀσίας*, Ἀθήνα 1921, σ. 98.

12. W. M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, Ἀμστερνταμ 1962, σ. 324: «The modern name, is perhaps, derived from Θεοδωρίαν πόλιν. It is a very common occurrence that the modern name of a city should follow that of the patron saint. Θ becomes Σ, as in Ayasuluk from Ἅγιο Θεολόγο: The dissyllables Θεό- and -ίαν are regularly run together into one syllable in the common pronunciation of Greek: the only difficulty is the change of δ to f, but the modern pronunciation of δ solves much of the difficulty. The accusative form is the common one, e.g. in Baliamboli, Παλαιὰν πόλιν».

13. Σπ. Βρυώνης, «Μικρὰ Ἀσία», *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, Ἀθήνα: Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, τ. Η' (1979), σσ. 344-354.

14. Ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης, «Συναξαριστὴς τῶν δώδεκα μηνῶν», *Ὁρόδοξος Κυψέλη* 3 (Ἰαν.-Φεβρ. 1982), σσ. 233-235.

15. Ramsay, *δ.π.*, σ. 21, 52 καὶ G. Doublet, «Inscriptions de Paphlagonie», *Bulletin de Correspondance Hellénique* 30 (1889), σσ. 294-299.

γραφείς με πόλη που βρίσκεται στο ανατολικό τμήμα του βυζαντινού θέματος τῆς Παφλαγονίας, πολύ μακριά από την Σαφράμπολη, στη θέση τῆς σημερινῆς πόλης Avkat (χάρτης 1)¹⁶.

Μιά ἄλλη πόλη που εἶχε ὀνομασθεῖ Θεοδοριάς ἢ Θεοδοριατῶν πόλις στὰ χρόνια τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ἦταν ἡ Γέρμη ἢ Ἱερὰ Γέρμη, ἡ ὁποία ὅμως ἀνῆκε στὴ Γαλατία καὶ ταυτίσθηκε μὲ τὸ σημερινὸ Yürme.¹⁷

Αὐτὲς εἶναι ὅλες οἱ πόλεις ποὺ ἀναφέρονται στὴ βιβλιογραφία μὲ τὸ ὄνομα Θεοδορούπολη ἢ παραπλήσιο καὶ ποὺ βρίσκονταν στὰ βυζαντινὰ θέματα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Μὲ ἄλλα λόγια δὲν φαίνεται νὰ ἐπιβεβαιώνεται βιβλιογραφικὰ ἡ ἅποψη ὅτι ἡ Σαφράμπολη ὀνομαζόταν Θεοδορούπολη.

Γεννιοῦνται λοιπὸν δύο ἐρωτήματα: α) ἐὰν ὑπῆρχε πράγματι πόλη στὴν περιοχὴ στοὺς βυζαντινοὺς χρόνους καὶ β) ἐὰν ὑπῆρχε πόλη, τότε ποὺ ἦταν τὸ ὄνομά της;

Γιὰ τὸ πρῶτο ἐρώτημα ἡ ἀπάντηση εἶναι καταφατικὴ μὲ βάση τὰ εὐρήματα τῆς περιοχῆς ποὺ ὑπάρχουν ἀκόμη καὶ σήμερα. Στὴ συνοικία Κιράνκιοι, ὅπου ἔμεναν, ὅπως ἀναφέραμε, οἱ Ἕλληνες τῆς Σαφράμπολης, βρέθηκαν ἐπιτύμβια μάρμαρα μὲ ἐπιγραφὰς τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων, πράγμα ποὺ ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὶς προφορικὲς πληροφορίες τῶν προσφύγων.¹⁸ Ἐνα ἀπὸ αὐτὰ σώζεται σήμερα, καλυμμένο μὲ ξύλινη ἐπένδυση στὸν ναὸ τοῦ Ἀγίου Στεφάνου, ἐντοιχισμένο στὴν βάση κίονα τοῦ γυναικωνίτη, στὸ κεντρικὸ κλίτος.¹⁹

16. Ramsay, ὁ.π., σσ. 320-323, καὶ A. Bryer, D. Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, Dumbarton Oaks Studies Twenty, Washington, D.C., 1985, τ. I, σσ. 8, 13, 169.

17. Ramsay, ὁ.π., σ. 322 καὶ E. Honigman, «Pour l'Atlas Byzantin. I. Germia», *Byzantion* 11 (1936), σσ. 541-553, βλ. καὶ L. Robert, *Villes d'Asie Mineure*, Παρίσι: Ed. De Boccard 1935, σσ. 154-201.

18. Βλ. ὅσα ἀναφέρονται ἐδῶ στὴν ὑποσ. 2. Συμπληρωματικὰ βλ. καὶ τὶς πληροφορίες τοῦ Χρ. Περδικόπουλου ὁ ὁποῖος ἀναφέρει ὅτι τὸ Κιράνκιοι εἶχε δύο νεκροταφεῖα. Τὸ πρῶτο ὀνομαζόταν νεκροταφεῖο τῶν Ἀσσιμάτων καὶ εἶχε ἐπισκεφεῖ λίγο πρὶν φύγει ἀπὸ τὴν Σαφράμπολη τὸ 1922. Αὐτὸ, ὅπως ἀναφέρει, ἦταν τὸ παλιὸ, βυζαντινὸ νεκροταφεῖο τῆς πόλης καὶ βρισκόταν σὲ ἀπόσταση 600 μ. ἀπὸ τὸ Γκιουμούς τζαμί (Gümüş Cami). Ἐκεῖ, συνεχιζει, ὑπῆρχαν τάφοι φτιαγμένοι ἀπὸ τὸ 700 μ.Χ. καὶ σὲ πολλοὺς ἀπὸ αὐτοὺς, ποὺ ἦταν τάφοι ἀπὸ τεχνίτες, πάνω στὴν πλάκα τοὺς ἦταν σκαλισμένα τὰ ἐργαλεῖα τῆς δουλειᾶς τοὺς. Αὐτὴ ἡ περιγραφή ποὺ δίνει ὁ Περδικόπουλος, θυμίζει τὴν ἐμφάνιση μὲ ἀνάγλυφα ἀγροτικὰ ἐργαλεῖα ποὺ ἔχει τὸ μαρμάρινο αἶτωμα ἀπὸ τάφο ποὺ βρέθηκε τὸ 1987 σὲ ἐκσκαφὴ τοῦμπας καὶ σώζεται στὴν πλατεῖα τῆς Σαφράμπολης ποὺ ἀναφέρεται παρακάτω. Δυστυχῶς ὁ τάφος μᾶλλον καταστράφηκε κατὰ τὴν ἐκσκαφὴ χωρὶς νὰ μελετηθεῖ. Τὸ δεῦτερο νεκροταφεῖο ἀναφέρει ὁ Περδικόπουλος ὀνομαζόταν Καπουλοῦ Μεζαρ-λοῦν ποὺ σημαίνει Νεκροταφεῖο τῆς Πύλης.

19. Μέσα στὸ ναὸ τοῦ Ἀγίου Στεφάνου στὴ Σαφράμπολη ὑπάρχει μιὰ ἐπιγραφή, τὴν

Γύρω από τη Σαφράμπολη υπάρχουν τρεῖς τεχνητοὶ λόφοι (τοῦμπες) πού, ὅπως ἀποδείχτηκε, ἀποτελοῦν ταφικά μνημεῖα. Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴ τοῦ ἐνὸς ἀπὸ αὐτὰ γιὰ τὴν ἀνέγερσιν οἰκοδομῆς, τὸ 1987, βρέθηκε ἕνας μεγάλος τάφος

ὅποια παρατήρησε ὁ Χρ. Κυριακόπουλος σὲ ἕνα ἀπὸ τὰ ταξίδια τοῦ στὴ Σαφράμπολη, τὴ φωτογράφησε καὶ τὴν περιγράφει στὸ βιβλίο τοῦ (Σαφράμπολη, Θεσσαλονίκη 1995, σσ. 62-63, 103). Εἶναι πράγματι ἀξιοπεριεργὸ τὸ γεγονός ὅτι σὲ κανένα κείμενο πού ἀφορᾷ τὴ Σαφράμπολη δὲν ἀναφέρεται αὐτὴ ἡ ἐπιγραφὴ, ἀλλὰ οὔτε καὶ οἱ Σαφραμπολίτες πού εἶχαν ἐρθεῖ ἀπὸ ἐκεῖ τὴν ἀνέφεραν. Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι ἀρκετὰ φθαρμένη τώρα καὶ ἡ ἀνάγνωσή της θὰ ἦταν προβληματική. Τὸ κείμενο εἶναι χαραγμένο σὲ μαρμαρίνη πλάκα, ἐντοιχισμένη στὴ βάση τῆς δεξιᾶς κολόνας τοῦ κεντρικοῦ κλίτους καὶ εἶναι ἐπιτύμβιο τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων. Τὴν ἐπιγραφὴ εἶχε μελετήσῃ καὶ δημοσιεύσει πρῶτος ὁ Ε. Legrand τὸ 1897 (Ε. Legrand, «Inscription de Paphlagonie», *Bulletin de Correspondance Hellénique* 1 (1897), σσ. 92, 93). Στὴν ἐπιγραφὴ συχνὰ τὸ Α συμπλέκεται μὲ τὸ Δ, ἐνῶ στὴν ἕκτη γραμμῇ στὴ λέξη APETH ὑπάρχει γραμμένο δυὸ φορές τὸ Τ πού ὁ μελετητὴς τὸ θεωρεῖ λάθος τοῦ λιθοξόου. Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι γραμμένη σὲ διπλὸ ἐξάμετρο καὶ μονὸ πεντάμετρο, πού ἐπιβεβαιώνει, κατὰ τὸν Legrand, ὅτι πρόκειται γιὰ ταφὴ καὶ πρέπει νὰ ἀναγνωσθεῖ ὡς ἐξῆς:

[Τὸν βίον] οὐκ ἐδάην, στυγερὴ δὲ μὲ μοῖρ' ἀπένεικε
[νήπι]ον εἰς Ἀἶδην, φωτὸς ἀμερσαμένη·
[γαῖα δ]ὲ μ' οἷς κόλποις κατέχει κόλπων ἀπο μητρὸς
[δεξ]αμέ[ν]η Γλυκέρη[ν] σῶφρονος Ἀρριανῆς,
[ἡ μ' ἔ]τεκε Ἐρμανῶ ἀγα[0]ῶ πατρί· σῆμα [δ]ὲ τοῦμὸν
[οὔ] λῖθος ἦν ὄρα[αξ], ἀλλ' ἀρετὴ τοκέων
[ὦν] ὁ μὲν ἐν δῆμοις ἄρχων πέλεν ἐκ βασιλῆος
[ἰ]ππικός, ἡ δ' ἀρ' ἔην ἀνὼς ἀπ' εὐγενίης.

[Ὅ]στις δ' ἂν νε[κρὸ]ν ἄλλον [ύ]πὸ χθονὶ τῇδε καλύ[ψ]η
[ἡ]μ[ε]ροσθ' ἢ ἑξόπισθεν, δώσει ὠων βασιλ[ῆ]ι
[χρὺ]σῶν τόνδ' ἀριθμὸν ὃν τόδε γράμμα λέ[γει]

Φ

Σήμερα βέβαια ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι περισσότερο φθαρμένη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ πού τὴ μελέτησε ὁ Ε. Legrand μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μὴ φαίνονται πολλὰ ἀπὸ τὰ γράμματα τῶν λέξεων ἐνῶ, ὅπως εἶναι τοποθετημένη, καλύπτεται τὸ γράμμα Φ στὴν τελευταία σειρὰ ἀλλὰ καὶ ὀλόκληρη ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει καλυφθεῖ μὲ ξύλινη ἐπένδυση. Σημαντικὸ συμπέρασμα ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσή της εἶναι ὅτι ὁ πατέρας τοῦ νηπίου ἦταν ἄρχων ἱππικός στὸ δῆμο ὅπου τὸν εἶχε τοποθετήσῃ ὁ βασιλιάς, καὶ ὅτι ἡ μητέρα τοῦ καταγόταν ἀπὸ τὸ «ἀνὼς» τῶν εὐγενῶν. Αὐτὰ δείχνουν ὅτι ὑπῆρχαν στὴν πόλιν κοινωνικὲς τάξεις ὑψηλῆς περιωπῆς ἀλλὰ καὶ στρατιωτικὴ ὀργάνωση πού περιελάμβανε τάξιν ἱππέων. Νομίζω ὅτι αὐτὴ ἡ ἐπιγραφὴ στὸ ἐπιτύμβιο, μαζὶ μὲ τὴν ὑπαρξὴ τύμβων γύρω ἀπὸ τὴ Σαφράμπολη, οἱ ὅποιοι φαίνεται νὰ ἀνήκουν σὲ ἐπιφανεῖς ἀξιωματοῦχοι καὶ πιθανὸν χρονολογοῦνται στὴν ἐλληνιστικὴ περίοδο, δείχνουν ὅτι ἡ ἐλληνιστικὴ πόλις πού ὑπῆρχε στὴν περιοχὴ ἦταν σημαντικὴ. Ἡ ὀέση τῆς Δάδυβρας στὴν περιοχὴ τῆς Σαφράμπουλης νομίζουμε ὅτι ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ αὐτὰ τὰ εὐρήματα.

με αέτωμα τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων. Στὴν πρόσοψη τοῦ αετώματος, τοῦ μόνου εὐρήματος ποὺ διασώθηκε καὶ ἐκτίθεται σὲ πλατεῖα τῆς πόλης, ὑπάρχουν ἀνάγλυφα ποὺ παριστάνουν ἄμπελο, γεωργικὰ ἐργαλεῖα, δοχεῖα διαφόρων εἰδῶν, ὅπλα καὶ δύο περιστέρια. Ὑπάρχουν ἀκόμη ὑπολείμματα ἀπὸ τεῖχος, πιθανόν τῶν βυζαντινῶν χρόνων, τὸ ὁποῖο περιβάλλει τμῆμα τῆς πόλης, στὴν περιοχὴ ποὺ πιθανῶς βρισκόταν ἡ ἀκρόπολη. Στὴν περιοχὴ τῆς Σαφράμπολης, ἐξάλλου, οἱ κάτοικοι ἐβρίσκαν νομίσματα τῶν πρώτων καὶ μέσων βυζαντινῶν χρόνων. Μάλιστα οἱ Ἕλληνες κάτοικοι ἀγόραζαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους ὅσα νομίσματα ἐβρίσκαν ἐκεῖνοι καὶ τὰ κρατοῦσαν σὰν ἐνθύμια, διασώζοντας ἀσυνοειδήτα τὴν πολιτιστικὴ τους κληρονομιά.

Ὅλα αὐτὰ μαρτυροῦν ὅτι ὑπῆρχε πράγματι μιὰ πόλη χτισμένη στὴν περιοχὴ ποὺ βρίσκεται τῶρα ἡ Σαφράμπολη, ἡ ὁποία ἀπὸ τὰ ταφικὰ εὐρήματα καὶ τὶς ἐπιγραφὰς ποὺ ἔχουν βρεθεῖ φαίνεται ὅτι ἀνάγεται τουλάχιστον στὴν ἐλληνιστικὴ περίοδο καὶ πιθανότατα ἡ νέα πόλη πρέπει νὰ εἶναι χτισμένη πάνω στὴν παλιά.²⁰ Ὡστόσο, ἀπόσο γνωρίζουμε, δὲν ἔχει γίνεи καμιά συστηματικὴ ἀνασκαφὴ στὴν περιοχὴ.

Μιὰ ἄλλη μαρτυρία γιὰ τὴν ὑπαρξὴ πόλης στὴν περιοχὴ ἀποτελεῖ ἡ προφορικὴ παράδοση γιὰ τὴν ἀνέγερση τοῦ ναοῦ καὶ τὴν ἐπιγραφή ποὺ ὑπῆρχε στὴν πρόσοψη τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου στὴ Σαφράμπολη, ποὺ ἀναφέραμε πρὶν πάνω, καὶ ἀνάγεται στὸν 5ο μ.Χ αἰώνα.

Τὴν παράδοση καὶ τὴν ἐπιγραφή αὐτὴ νομίζουμε ὅτι χρειάζεται νὰ τὴ μελετήσουμε λεπτομερέστερα ἐπειδὴ ἀπὸ τὴ μελέτῃ τῆς βγαίνουν συμπεράσματα γιὰ τὸν πρῶτο κτήτορα τοῦ ναοῦ τῆς ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ταύτισή τῆς Σαφράμπολης μὲ παλαιότερη πόλη.

Ἡ παράδοση γιὰ τὴν ἐπιγραφή καὶ τὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, ποὺ τὴν γνωρίζουν ὅλοι ὅσοι κατὰγονται ἀπὸ τὴ Σαφράμπολη, ἀναφέρει ὅτι ἡ αὐτοκράτειρα Εὐδοκία, γυναίκα τοῦ Θεοδοσίου Β', πορευόμενη πρὸς τὰ Ἱεροσόλυμα στα-

Τὸ ἐπιτύμβιο προφανῶς ἐντοιχίστηκε στὴ βάση τοῦ κίονα τοῦ ναοῦ κατὰ τὴν ἀνέγερσή του στὰ 1863-1871. Οἱ Ἕλληνες τῆς Σαφράμπολης ποὺ δὲν μιλοῦσαν ἐλληνικὰ ἢ γινώριζαν μόνο λίγα, ἀνεπαρκῆ, βέβαια, γιὰ νὰ διαβάσουν αὐτὰ ποὺ ἔγραφαν τὰ ἐλληνιστικὰ ἐπιτύμβια τὰ ὁποῖα εὕρισκαν στὸν τόπο τους, παρὰ τὰ χρόνια ποὺ εἶχαν περάσει ἀπὸ τότε ποὺ οἱ Τούρκοι εἶχαν κυριεύσει τὴν πατρίδα τους, ἐξακολουθοῦσαν νὰ ἔχουν ἐλληνικὴ συνείδηση καὶ προσπαθοῦσαν νὰ διαφυλάξουν τὴν ἱστορικὴ τους μνήμη.

20. Προσωπικὴ ἐπαφὴ τοῦ ὑπογράφοντος μὲ τὸν Dr K. Belke ποὺ συμμετέχει στὴν συντακτικὴ ἐπιτροπὴ τῆς Kommission für Die Tabula Imperii Byzantini τῆς Österreichische Akademie der Wissenschaften τῆς Βιέννης ποὺ ἀναφέρει: «Im Gebiet von Safranbolu nur vereinzelt Reste aus rom. -byz. Zeit besonders im alten Griechenviertel Kirankoy auf einer Anhöhe w. der turk. Stadt. W. von Kirankoy drei alte Tumuli».

μάτησε στη Σαφράμπολη. Ήταν ἄρρωστη καὶ πονούσε πολὺ τὸ πόδι της. Μαζί της εἶχε, γιὰ νὰ τὴν προστατεύει, ἓνα ὄστο (λείψανο) ἀπὸ τὸ πόδι τοῦ ἁγίου Στεφάνου. Πρὶν μπεῖ στὴν πόλη παρέμεινε γιὰ ἓνα βράδυ σὲ ἓνα κατάλυμα ποὺ ὑπῆρχε στὸ δρόμο. Στὸν ὕπνο της εἶδε σὲ ὄνειρο τὸν ἅγιο Στέφανο ὁ ὁποῖος τῆς μίλησε καὶ τῆς εἶπε ὅτι θὰ γίνει καλὰ ἂν πᾶει στὴν πόλη ποὺ εἶναι κοντὰ καὶ πλυθεῖ στὸ νερὸ μιᾶς πηγῆς ποὺ ὑπῆρχε ἐκεῖ. Πράγματι, ὅταν ἡ βασίλισσα ἔφθασε στὴ Σαφράμπολη, πλύθηκε στὴν πηγὴ τῆς πόλης ποὺ τῆς ὑπέδειξε ὁ ἅγιος καὶ ἔγινε καλὰ. Τότε ἡ αὐτοκράτειρα ἀπὸ εὐγνωμοσύνη πρὸς τὸν ἅγιο ποὺ τὴ βοήθησε ἔδωσε ἐντολὴ νὰ χτισθεῖ ἓνας ναὸς ἀφιερωμένος στὸν ἅγιο Στέφανο στὸν ὁποῖο ἀφιέρωσε καὶ τὸ λείψανο τοῦ ἁγίου ποὺ εἶχε μαζί της καὶ τὸ ὁποῖο σώζεται σήμερα στὸ νέο ναὸ τοῦ ἁγίου στὴν Ἀθήνα, μεταφερόμενο ἀπὸ τοὺς πρόσφυγες τὸ 1922.²¹

Δίπλα ἀπὸ τὴν θύρα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου ἦταν ἐντοιχισμένη μαρμαρίνη πλάκα μὲ τὴν ἐπιγραφὴ στὴν ὁποία ἀναφερόταν τὸ ὄνομα τῆς βασιλίσσας Εὐδοκίας, ποὺ ἔχουμε ἤδη περιγράψει. Ἡ ἐπιγραφὴ ἐκεῖνη ἔχει δημοσιευθεῖ πολλὰς φορὲς καὶ ἀνάμεσα στὶς διάφορες δημοσιεύσεις ὑπάρχουν ὀρισμένες, μικρὲς διαφορὲς. Στὸ κείμενο ποὺ δημοσίευσαν ὁ Α. Γαβριηλίδης καὶ ὁ Π. Παυλίδης στὸν τρίτο στίχο τῆς ἐπιγραφῆς ἀναγράφεται ἡ λέξις: «δομοῦμαι» καὶ στὸν τελευταῖο στίχο ἡ ἐκφορά: «ΒΣ Εὐδ. ΦΙΕ Θάρ».²²

Ἀντίγραφο τῆς ἐπιγραφῆς διατηρεῖται σήμερα στὸ ὑπέρθυρο τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου στὴ Σαφράμπολη γραμμένο σὲ μαῦρο μάρμαρο, μὲ διπλὴ γραφή, ἑλληνικὴ καὶ καραμανλίδικη. Ὁ V. Schultze²³ ἀναφέρει ὅτι τὴν ἐπιγραφὴ τὴ δημοσίευσεν ὁ G. Doublet. Ὁ W. Ramsey²⁴ ἀναφερόμενος στὴν ἐπιγραφὴ καὶ στὴν ἴδια δημοσίευσή διατυπώνει τὴ διαφωνία του μὲ τὴν ἀποψή τοῦ ἀββᾶ Duchesne, ὁ ὁποῖος ὑποστήριζε ὅτι στὴν ἐπιγραφὴ φαίνεται πὼς τὸ ὄνομα Θεοδωρούπολη δόθηκε στὴ Σαφράμπολη –ποὺ θεωρεῖ ὅτι εἶναι τὰ Εὐχάιτα– ἀπὸ τὸν ἅγιο Θεόδωρο, τὸν προστάτη τῆς πόλης.

Ἡ δημοσίευσή, λοιπόν, τῆς ἐπιγραφῆς αὐτῆς ἔγινε γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν G. Doublet τὸ 1889,²⁵ ὁ ὁποῖος σημειώνει ὅτι τὴν ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴ Σαφρά-

21. Μαρτυρίες τῶν Γ. καὶ Πρ. Ἀρτόπουλου, προσφύγων ἀπὸ τὴν Σαφράμπολη (πατέρας καὶ θεῖος τοῦ ὑπογράφοντος).

22. Βλ. Α. Γαβριηλίδης, «Περὶ τῆς ἐπαρχίας Νεοκαισαρείας», δ.π., σ. 133· Πβ. καὶ Π. Παυλίδης, «Ἡ ἐπαρχία τῆς Νεοκαισαρείας», δ.π., σ. 131.

23. V. Schultze, *Altchristliche Städte und Landschaften. II Kleinasien*, Gütersloh 1922, σ. 216.

24. W. Ramsey, δ.π., σσ. 319-321· Βλ. καὶ V. Schultze, δ.π., σ. 216, ὑποσ. 3.

25. G. Doublet, δ.π., σσ. 294-297.

μπολη, –Zapharambolou την αποκαλεί στο πρωτότυπο, προσθέτοντας ότι είναι ή ίδια πόλη που παλιά ονομαζόταν Εύχαιτα και τώρα Θεοδορούπολη, του την έστειλε για να τη μελετήσει σε αντίγραφο ο διάκονος της εκκλησίας της Σαφράμπολης Ιερόθεος. Ο G. Doublet αναφέρει ήδη ότι το μάρμαρο όπου υπήρχε η επιγραφή έχει απολεσθεί. Την επιγραφή ο G. Doublet στη συνέχεια την έστειλε στον αββά Duchesne για να την αναγνώσει. Η επιγραφή, όπως την δημοσιεύει ο συγγραφέας του άρθρου, είναι γραμμένη με κεφαλαία γράμματα και χωρίς χωρισμό των λέξεων και παρουσιάζει διαφορά στον τρίτο στίχο όπου αντί για τη λέξη «δομοῦμαι» αναγράφει τη λέξη «ΔΩΡΟΥΜΑΙ», και στον τελευταίο στίχο όπου αντί του «θάρ» γράφει «ΘΑΡΓ». Η λέξη «δομοῦμαι», νομίζουμε, ότι θα ταίριαζε πιο πολύ από τη λέξη «δωροῦμαι» για την ιδρυση ναού· άλλωστε η λέξη «δομοῦμαι» βρίσκεται και σε όλες τις άλλες δημοσιεύσεις της επιγραφής και στο αντίγραφο που υπάρχει ακόμη στο υπέρθυρο του ναού του Ἀγίου Στεφάνου στη Σαφράμπολη.

Η επιγραφή είναι επίσης δημοσιευμένη με βάση χειρόγραφη αντιγραφή της από το μαρμαρίνο πρωτότυπο, σε τουρκικό βιβλίο του 1924.²⁶ Σε αυτήν τη δημοσίευση, στο τέλος της επιγραφής, δημοσιεύεται «ΘΑΡ Η» που σημαίνει: «Θαργλιώνος Η», αντί του «ΘΑΡ» ή ΘΑΡΓ, που αναφέρουν οι άλλοι συγγραφείς που αναφέραμε πιο πάνω και σημαίνει μόνο τον μήνα δηλαδή: «ΘΑΡΓ(γηλιών)». Η αντιγραφή της επιγραφής το 1924 πρέπει να έγινε από την πρωτότυπη επιγραφή σε μάρμαρο, ή οποία αναφέρεται από διάφορους συγγραφείς ότι είχε ήδη χαθεί στα τέλη του περασμένου αιώνα. Η γραφή, όπως έχει αποδοθεί στο βιβλίο, αντανakλά πρωτότυπες επιγραφές με κεφαλαία γράμματα της ύστερο-βυζαντινής περιόδου, χωρίς βέβαια να είναι δυνατή λεπτομερέστερη χρονολόγησή της. Σε άλλες σελίδες του ίδιου βιβλίου του Τούρκου συγγραφέα δημοσιεύεται το σωζόμενο, τότε, τμήμα από μια άλλη επιγραφή της Παφλαγονίας, την οποία δημοσίευσε ολόκληρη ο G. Doublet.²⁷ Αυτό μας οδηγεί στο συμπέρασμα

26. Προσωπική επαφή με τον H. Yazicioğlu συγγραφέα της υποσημείωσης 1. Φωτοτυπίες ορισμένων σελίδων με ελληνικές επιγραφές από τουρκικό βιβλίο αγνώστου συγγραφέα με τον τίτλο, όπως τον απέδωσε στη γερμανική γλώσσα (το πρωτότυπο βιβλίο ήταν γραμμένο στην παλαιοτουρκική γραφή) *Die antiquarischen Kunstwerte von Kastamonu*, μου απέστειλε ο H. Yazicioğlu για να τις μεταφράσω. Η επιγραφή της εισόδου του ναού του Ἀγίου Στεφάνου της Σαφράμπολης, περιλαμβανόταν ανάμεσα σε άλλες επιγραφές που ήταν αντιγραφμένες με το χέρι του συγγραφέα, γιατί, όπως μου έγραψε ο αποστολέας, «η τέχνη της φωτογραφίας δεν ήταν τότε ανεπτυγμένη».

27. G. Doublet, *ό.π.*, σ. 313. Το τμήμα της επιγραφής που δημοσιεύει ο άγνωστος συγγραφέας της υποσημ. 26 αποτελεί τμήμα από επιγραφή που μελέτησε και δημοσίευσε

ὅτι οἱ ἀντιγραφές πού περιλαμβάνει στὸ βιβλίο του ὁ Τοῦρκος συγγραφέας ἔγιναν μὲ σωστὸ τρόπο καὶ μάλιστα ἀπὸ τὶς πρωτότυπες στὸ μάρμαρο. Ἡ μαρμαρίνη πλάκα, λοιπόν, μὲ τὴν ἐπιγραφή ἀπὸ τὸ ναὸ τῆς Σαφράμπολης πού φερόταν ὅτι εἶχε χαθεῖ φαίνεται ὅτι φυλασσόταν κάπου, πιθανὸν στὸ μουσεῖο τῆς Κασταμονῆς, ἀπὸ ὅπου ἀντιγράφηκε καὶ δημοσιεύτηκε τὸ 1924.

Στὸν τελευταῖο στίχο τῆς ἐπιγραφῆς τὰ γράμματα πού διακρίνονται φαίνεται ὅτι ἀποτελοῦν συντομογραφία. Τὰ «ΒΣ» εἶναι συντομογραφία τῆς λέξεως Β [ΑΣΙΑΙΣ] Σ [Α] καὶ τὰ «ΕΥΔ» τῆς λέξεως ΕΥΔ [ΟΚΙΑ]. Τὰ γράμματα «ΦΙΕ'» ἐρμηνεύονται ὡς τὸ ἔτος 515 μ.Χ. καὶ τὰ «ΘΑΡ'Η» ἀντιστοιχοῦν στὸ μῆνα ΘΑΡ [ΓΗΛΙΩΝ] καὶ τὴν ἡμέρα: ὀγδόη. Ὁ μῆνας Θαργηλιὼν ἦταν μῆνας τοῦ ἀρχαίου ἀθηναϊκοῦ ἡμερολογίου πού χρησιμοποιοῦνταν καὶ στὴ Μίλητο καὶ ἀντιστοιχεῖ στὴν περίοδο ἀπὸ 15 Μαΐου μέχρι 15 Ἰουνίου τοῦ σημερινοῦ ἡμερολογίου.²⁸

Τὸ συμπέρασμα λοιπὸν ἀπὸ τὸν τελευταῖο στίχο τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι ὅτι τὸν ναὸ ἔκτισε ἡ βασίλισσα Εὐδοκία στὶς 23 (15 + 8) Μαΐου τοῦ 515 μ.Χ. Ὅμως βασίλισσα μὲ τὸ ὄνομα Εὐδοκία δὲν ὑπῆρχε στὸ Βυζάντιο τὸ 515 μ.Χ. καὶ ἔτσι προκύπτει τὸ ἐρώτημα γιὰ ποιά Εὐδοκία πρόκειται.

Ὅρισμένοι συγγραφεῖς θεωροῦν βέβαιον ὅτι ὁ ναὸς καὶ ἡ ἐπιγραφή κατασκευάστηκαν ἀπὸ τὴν αὐτοκράτειρα Εὐδοκία τὴν Ἀθηναίδα.²⁹

Ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῆς ἐπιγραφῆς μᾶς δίνεται ἡ ἐνδειξη ὅτι αὐτὴ γράφτηκε τουλάχιστον μετὰ τὸν 4ο αἰώνα μ.Χ. καὶ ἀναφέρει γεγονότα πού ἔχουν σχέση μὲ τὴν βασίλισσα Εὐδοκία τὴν Ἀθηναίδα. Βέβαια ἡ χρονολογία ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως σημαίνει ὅτι ἡ ἐπιγραφή χαράχθηκε ἐκ τῶν ὑστέρων ἢ ὅτι ἡ χρονο-

ὁ G. Doublet, *δ.π.*, σ. 313). Στὸ τουρκικὸ βιβλίο ἀναγράφεται:

ΟΝΝΙΟΛΥΜΠΙΟΔ
Δ ΟΙΟΚΣΙΓ'ΝΗΥΩΝΔΟ
ΡΑΨΑΜΕΝΣΤΗΛΗΣΕΝΙ

Στὴ δημοσίευσή του ὁ G. Doublet ἀναφέρει: «VI.- Pays Dont Les Noms Anciens Sont Inconnus. 21 -Ak-tasch-schehr-Colonne près du djami.-C.E».

ΟΙΟ ΚΑΣΙΓ'ΝΗΤΟΙΟ ΔΕΔΟΥΠΟΤΟΣ ΑΝΑΧΘΟΙ ΚΕΝΣΑΙ
ΟΥΝΟΜ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΜΟΙΡΗΣ ΥΠΟ ΑΥΓΗΣΑΣΗΣ
[ΟΥΝΟΜ ΟΛΥΜΠΙΟΔ] ΩΡΟΣ ΕΓΩ ΚΑΙ ΛΟΥΚΙΟΣ ΑΝΦΩ
[ΔΟΙΟ ΚΑΣΙΓ'ΝΗΤΩΝ ΔΟ] ΙΟΙ ΕΤΙ ΑΧΝΥΜΕΝΟΙ ΚΗΡ

[ΓΡΑΨΑΜΕΝ ΣΤΗΛΗΣΙΝ ΙΝ] ΑΡΙΦΡΑΔΕΣ ΗΡΙΟΝ ΕΙΗ». Φαίνεται ὅτι στὸ χρονικὸ διάστημα πού μεσολάβησε ἀπὸ τὶς δύο δημοσιεύσεις ἡ στήλη ἔσπασε καὶ τμῆμα τῆς μεταφέρθηκε ἀπὸ τὸ Ακτὰς στὴν Κασταμονή.

28. E. J. Bickerman, *Chronology of the Ancient World*, Λονδίνο 1968, σ. 20, 165· Πβ. καὶ E. S. Alan, *Greek and Roman Chronology*, Μόναχο 1972, σ. 57, 187.

29. Α. Γαβριηλίδης, *δ.π.*, σ. 133· βλ. ἀκόμη Π. Παυλίδης, *δ.π.*, σ. 133 καὶ G. Doublet, *δ.π.*, σ. 215.

λογία προστέθηκε ἀργότερα.

Απὸ τὸν βίο τῆς αὐτοκράτειρας Εὐδοκίας μαθαίνουμε ὅτι αὐτὴ ἔκανε ἓνα ταξίδι στοὺς Ἁγίους Τόπους τὸ 439 καὶ ἓνα δεύτερο τὸ 443. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς παραμονῆς της στὴν Ἱερουσαλὴμ, στὸ πρῶτο της ταξίδι, ἡ Εὐδοκία βοήθησε τὴν ἁγία Μελανία νὰ κτίσει ἓνα ναὸ καὶ στὸ διάστημα ἐκεῖνο ἀπὸ ἀτύχημα ἔπαθε ἐξάρθρωση στὸ πόδι της. Ἡ ἁγία Μελανία βοήθησε στὴν ἴαση τοῦ τραύματος τοῦ ποδιοῦ τῆς Εὐδοκίας γεγονόςς πού ἡ βασίλισσα τὸ ἀπέδωσε σὲ θαυματουργικὴ παρέμβαση τοῦ ἁγίου Στεφάνου.³⁰

Φαίνεται λοιπὸν ὅτι πράγματι παράδοση καὶ ἐπιγραφή ἀναφέρονται σὲ ἓνα στοιχεῖο πού δὲν ἔχει καταγραφεῖ ὡς ἱστορικὸ γεγονός, ὅτι δηλαδὴ ἡ Εὐδοκία σὲ κάποιον ἀπὸ τὰ δύο ταξίδια της στὴν Ἱερουσαλὴμ πέρασε ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς σημερινῆς Σαφράμπολης καὶ ἀνοικοδόμησε ἓνα ναὸ, τὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, ὅπως ἄλλωστε ἀναφέρει καὶ ἡ ἐπιγραφή. Γνωρίζουμε, ἐξάλλου, ὅτι ἡ αὐτοκράτειρα Εὐδοκία διέθετε θύραθεν παιδεῖα καὶ ἔτσι δικαιολογεῖται ἡ ἀναγραφή τοῦ μήνα Θαργγλιῶνος, πού πρόδιδε ἄτομο μὲ ἀνάλογη μόρφωση. Ἄλλωστε καὶ ὁ Doublet σημειώνει ὅτι ἡ ἀναφορὰ στὴν ἐπιγραφή τοῦ ναοῦ στὴ Σαφράμπολη στὴ θεραπεία τῶν πόνων τοῦ ἀριστεροῦ ποδιοῦ τῆς Εὐδοκίας δείχνει τὴ συμβολὴ τοῦ ἁγίου καὶ ὅτι τὸ ἀτύχημα τῆς βασίλισσας πρέπει χρονικὰ νὰ ἦταν κοντὰ στὴν ἀναγραφή ἐπειδὴ ἀποδίδεται μὲ ἐμφαντικὸ τρόπο.³¹ Ἡ ἀναφορὰ, λοιπὸν, αὐτοῦ τοῦ γεγονότος στὴν ἐπιγραφή, πού δὲν εἶναι γνωστὸ ἀπὸ ἄλλες ἱστορικὲς πηγές, φανερώνει ὅτι τὴν ἐκκλησίαν ἐχτισε ἡ Εὐδοκία ἡ Ἀθηναῖς, σύζυγος τοῦ Θεοδοσίου Β', ἀφοῦ καμιά ἄλλη αὐτοκράτειρα μὲ τὸ ὄνομα Εὐδοκία δὲν ἀναφέρεται ὅτι ἔπασχε ἀπὸ τὸ ἀριστερό της πόδι. Ἐπίσης δείχνει ὅτι ὁ ναὸς κατασκευάστηκε τουλάχιστον μετὰ τὸ 439 μ.Χ. χρονολογία κατὰ τὴν ὁποία ἡ Εὐδοκία ἔπαθε τὸ ἀτύχημα. Σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωσι ἡμῶς παραμένει τὸ ἐρώτημα γιὰ τὴ χρονολογία πού φέρει ἡ ἐπιγραφή (ΦΙΕ = 515) ἀφοῦ γνωρίζουμε ὅτι ἡ αὐτοκράτειρα πέθανε τὸ 460 μ.Χ.

Μὲ βάση τὰ κείμενα πού ἀναφέραμε μποροῦμε νὰ κάνουμε δυὸ ὑποθέσεις οἱ ὁποῖες δὲ φαίνεται νὰ ἐπηρεάζουν σημαντικὰ τὸ τελικὸ συμπέρασμα.

Σύμφωνα μὲ τὴν πρώτη ὑπόθεση εἶναι δυνατόν νὰ ἔγινε κάποιον λάθος κατὰ τὴν ἀντιγραφή τῆς ἐπιγραφῆς, ἐπειδὴ ἴσως νὰ ἀντιγράφηκε ὅταν ἡ πόλη κατελήφθη ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Τότε, πρέπει, οἱ Ἕλληνες κάτοικοί της νὰ μετακι-

30. Γιὰ τὴν αὐτοκράτειρα Εὐδοκία τὴν Ἀθηνάϊδα βλ. V. Gregorovius, *Ἀθηναῖς, ἱστορικὸν διήγημα, μετάφρασις* Σπ. Λάμπρου, Ἀθήνα 1882, σσ. 38-77, 112-181, 244-245.

31. G. Doublet, *ὁ.π.*, σσ. 295, 296.

νήθηκαν πρὸς τὴν περιοχὴ ὅπου βρισκόταν ἕως τὸ 1922 ἡ ἑλληνικὴ συνοικία τῆς πόλης, ἐνῶ στὴν παλιὰ πόλη ἐγκαταστάθηκαν οἱ Τούρκοι.

Πιθανὸν λοιπὸν οἱ Ἕλληνες θέλοντας νὰ διατηρήσουν τὴν παράδοση ἀντέγραφαν τὴν ἐπιγραφή πού ὑπῆρχε στὸν παλιό, τὸν πρῶτο καὶ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, εἴτε γιατί δὲν δόθηκε ἀδεια ἀπὸ τοὺς κατακτητὲς νὰ ἀποτοιχίσουν τὴν πρωτότυπη ἐπιγραφή καὶ νὰ τὴ μεταφέρουν, εἴτε γιατί εἶχε ἤδη καταστραφεῖ τὸ πρωτότυπο ἀπὸ τοὺς Σελτζούκους.³² Ἔτσι, ἀντιγράφοντας τὴν ἐπιγραφή, εἶναι δυνατόν νὰ ἔγιναν λάθη πού δημιούργησε ἡ ἄγνοια τοῦ ἀντιγραφέα ἢ ἡ ἀπώλεια τῆς μνήμης ἀπὸ τὴν ἀράοδο τοῦ χρόνου.

Αὐτὴ ἡ ὑπόθεση στηρίζεται στὴν παράδοση ὅτι στὴν περιοχὴ τοῦ κέντρου τῆς Σαφράμπολης, ὅπου παλιὰ ὁ συνοικισμὸς τῶν Τούρκων καὶ ἡ ἀγορὰ τῆς πόλης, ὑπάρχουν σήμερα τρία τεμένη τὰ ὁποῖα ὑπῆρξαν πρῶτα χριστιανικὲς ἐκκλησίες, πού μετατράπηκαν σὲ μουσουλμανικὰ τεμένη μετὰ τὴν κατάληψη τῆς πόλης ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Τὸ ἓνα εἶναι τὸ Τὰς-μιναρὲ τζαμί (Tas - Minare Cami) πού σημαίνει τζαμί μὲ πέτρινο μιναρὲ, τὸ ἄλλο τὸ Ἑσκί τζαμί (Eski Cami) πού σημαίνει Παλιὸ τζαμί (τὸ Ἑσκί τζαμί λέγεται ὅτι μετατράπηκε σὲ μουσουλμανικὸ τέμενος τὸ 1332 ἀπὸ τὸν Gazi Süleyman Paşa, γιὸ τοῦ Orhan)³², τὸ τρίτο εἶναι τὸ Γκιουμούς τζαμί (Gümüş Cami) ὀνομασία πού σημαίνει, Ἀσημένιο τζαμί.³³

Ἡ δευτέρη ὑπόθεση εἶναι πὼς ὅταν ἡ βασιλίσα Εὐδοκία ἀποφάσισε νὰ κατασκευάσει τὴν ἐκκλησίαν ἔδωσε ἐντολὴ νὰ γίνουν τὰ σχέδια καὶ χρηματοδοτήσε τὸ χτίσιμό της. Ἐπίσης ἄφησε παραγγεῖλια νὰ τοποθετηθεῖ μέρος ἀπὸ τὰ λείψανα τοῦ ἁγίου Στεφάνου στὸ καὶ τοῦ ὁποίου ἀποφάσισε τὴν ἔδρυσή. Ἡ ἐκκλησία ὅμως, γιὰ ἄγνωστους σὲ μᾶς λόγους, ἀποπερατώθηκε τὸ 515 μ.Χ. ὁπότε καὶ χαράχθηκε καὶ ἡ ἐπιγραφή.

Αὐτὴ ἡ ὑπόθεση στηρίζεται στὸ γεγονὸς ὅτι γιὰ τὴ μεταφορὰ τῶν λειψάνων τοῦ ἁγίου Στεφάνου ὑπάρχουν δύο παραδόσεις. Ἡ πρώτη ἀναφέρει ὅτι ἡ μεταφορὰ τῶν λειψάνων τοῦ ἁγίου ἀπὸ τὴν Ἱερουσαλὴμ ἔγινε ἀπὸ τὴν Ἰουλιανὴ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς βασιλείας τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου. Ὡστόσο αὐτὴ ἡ

32. Προσωπικὴ ἐπαφὴ τοῦ ὑπογράφοντος μὲ τὸν H. Yazicioğlu καὶ μὲ τὸν X. Κυριακόπουλο, πρόσφυγα ἀπὸ τὴ Σαφράμπολη.

33. Βλ. Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, ΑΠΠ, Φάκελος Σαφράμπολη, Πφ II, Πληροφορητὴς Χρ. Περδικόπουλος πού δίνει τὴν πληροφορία ὅτι τὸ 1914 εἶχαν ἔρθει στὴ Σαφράμπολη δύο τάγματα τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ. Ἀνάμεσα στοὺς στρατιῶτες ὑπῆρχαν καὶ Ἕλληνες. Τὸ ἓνα τάγμα στρατοπέδευσε στὸ Γκιουμούς τζαμί. Οἱ Ἕλληνες στρατιῶτες εἶπαν ὅτι μέσα στὸ τζαμί ὑπῆρχε μιὰ ἑλληνικὴ ἐπιγραφή καὶ ὅτι θυμόταν ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή μόνον τὴ λέξη «στρατηλάτης».

παράδοση περιέχει ένα λάθος: ο Μητροφάνης που αναφέρεται ως πατριάρχης κατά τον χρόνο της μεταφοράς των λειψάνων, δεν ήταν πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως την εποχή εκείνη αλλά κατά το διάστημα το 306-314.³⁴ Υπάρχει λοιπόν μια χρονολογική ανακολουθία σε αυτή την παράδοση που την κάνει αναξιόπιστη.

Η δεύτερη παράδοση αναφέρει ότι η μεταφορά των λειψάνων του Αγίου Στεφάνου δεν έγινε από την Ιουλιανή, σύζυγο του Αλεξάνδρου, αλλά από την Ιουλιανή Ανίκια ή οποία ήταν κόρη του Ανικίου Όλυβριου (Anicius Olybrius) αυτοκράτορα της Ρώμης, και η οποία είχε περιουσία τέτοια που μπορούσε να συναγωνίζεται τους αυτοκράτορες.³⁵ Αυτή η Ιουλιανή Ανίκια ήταν ανιψιά, από το γένος της μητέρας της, του Ουαλεντινιανού του Γ' και της Λυκινίας Εύδοξιας εγγονής του Θεοδοσίου Β' και της Εύδοκίας της Αθηναΐδος. Ως συγγενής εξ αίματος της Εύδοκίας πιθανώς ήταν αυτή που μετέφερε τα όσα του αγίου Στεφάνου στη Κωνσταντινούπολη και έχτισε την εκκλησία που ήταν αφιερωμένη στον άγιο στα Κωνσταντινιανά.³⁶ Έζησε στην Βασιλεύουσα στα χρόνια του αυτοκράτορα Αναστασίου, δηλαδή μεταξύ 491-518. Ήταν λοιπόν η Ιουλιανή Ανίκια που αποπεράτωσε το ναό του Αγίου Στεφάνου στη σημερινή Σαφράμπολη, έκτελώντας εντολή της Εύδοκίας, καθώς είχαν και οι δύο σχέση με τα λείψανα του αγίου Στεφάνου; Απάντηση στο ερώτημα αυτό δεν υπάρχει· δίνεται όμως έτσι μια εξήγηση στη χρονολογία που υπήρχε στη μαρμάρινη επιγραφή του ναού της Σαφράμπολης. Άλωστε είναι γνωστή η μεγάλη οικοδομική δραστηριότητα που ανέπτυξε η Ανίκια που έχτισε πολλούς ναούς.³⁷

Η επιγραφή λοιπόν στη Σαφράμπολη αναφέρεται στο γεγονός της ανέγερσης του ναού από την Εύδοκία την Αθηναίδα και το πρόβλημα που αυτή είχε

34. Τὸ Οἰκουμἐνικὸ Πατριαρχεῖο. Ἡ Μεγάλὴ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία, Ἀθήνα 1989, σ. 340 (βλ. κατάλογος πατριαρχῶν).

35. R. Browning, «Ο αἰώνας τοῦ Ἰουστινιανοῦ», Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τ. Ζ, Ἀθήνα, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν 1979, σσ. 150-221.

36. Οἱ πατέρες ποὺ ἀναφέρουν τὰ γεγονότα στὴν Πατρολογία πιθανῶς δὲν συγκράτησαν τὴν ἡμερομηνία, ἀναφέρει ὁ R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin*, τ. III, Μέρους Α', Paris Centre Nationale de la Recherche Scientifique, 1953, σσ. 487-494.

37. Θ. Διαμαντόπουλος, Ἱατρικὰ Βυζαντινὰ χειρόγραφα, Ἀθήνα, Δόμος 1995, σ. 94, βλ. ἀναφέρεται: «Στὸ ἐπίγραμμα τῆς Παλατινῆς Ἀνθολογίας ποὺ ἀναφέραμε ἤδη, καὶ στοὺς στίχους 34-41, ἐπαινεῖται ὁ ζῆλος τῆς Ἀνικίας μὲ τὸν ὁποῖον ἐκτίσε πολλοὺς ναοὺς πρὸς τιμὴν διαφόρων Ἀγίων. Ἡ ἐκκλησία τῆς Θεοτόκου στὰ Ὑνωράτα, ἡ ἐκκλησία τῆς Ἀγίας Εὐφύμιας «ἐν τοῖς Ὀλυβρίοις», ὁ Ἅγιος Στέφανος στὰ Θεοδοσιανά καὶ ὁ Ἅγιος Πολύευκτος, ἦταν μερικὲς μόνον ἀπὸ αὐτές».

στο πόδι της. Κατά συνέπεια υπήρχε μια πόλη στην περιοχή της Σαφράμπολης ήδη από τους έλληνοστικούς χρόνους.

Ποιά ήταν όμως αυτή η άγνωστη πόλη;

Υπάρχει μια βυζαντινή πόλη που δεν έχει μέχρι τώρα ταυτιστεί με καμιά σημερινή πόλη της Παφλαγονίας. Πρόκειται για την πόλη Δάδουβρα. Για τη σχέση της Δάδουβρας με τη Σαφράμπολη γίνεται μνεία μόνο στο βιβλίο του Η. Yazicioğlu ο οποίος δεν επιχείρησε να ταυτίσει την Δάδουβρα με τη Σαφράμπολη. Παραθέτει μόνο ένα απόσπασμα από βιβλίο άλλου τούρκου συγγραφέα ο οποίος δανείστηκε το κείμενο από το χρονικό του Νικητά Χωνιάτη.³⁸ Ο τελευταίος αναφέρεται επίσης σε προφορική παράδοση, χωρίς να συσχετίζει το κείμενό του με άλλα στοιχεία.³⁹

Αυτή η πόλη αναφέρεται σε διάφορα κείμενα, άλλοτε σε ουδέτερο γένος («τὰ Δάδουβρα»), άλλοτε με τη γραφή («τὰ Δάδιβρα») και άλλοτε σε θηλυκό γένος («ἡ Δάδουβρα»). Αλλά στα κείμενα αυτά δεν δίνονται ακριβείς πληροφορίες για την γεωγραφική θέση της. Έτσι για παράδειγμα, ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος στο έργο του «Περὶ Θεμάτων» γράφει: «Ἐχει δὲ πόλεις ἐπισήμους ἡ Παφλαγονία τοσαύτας. πρώτην μὲν μητρόπολιν Γάγγραν, δευτέραν δὲ Ἀμαστραν, τρίτην Σώραν, τετάρτην Δάδουβραν, πέμπτην Ἰωνόπολιν, ἕκτην Πομπηούπολιν»,⁴⁰ αναφέροντας τὰ Δάδουβρα ὡς τὴν τέταρτη στὴ σειρά ἐπίσημη πόλη τῆς Παφλαγονίας τὴν ὁποία τοποθετεῖ στο κείμενό του μαζί με τὴν Ἀμαστρην καὶ τὰ Σώρα.

Αὐτὸς πὺλ ἀναφέρεται ἐκτεταμένα στὰ Δάδουβρα εἶναι ὁ βυζαντινὸς χρονογράφος Νικητάς Χωνιάτης⁴¹ ὁ ὁποῖος περιγράφει με λεπτομέρειες τὴν κατάλη-

38. H. Yazicioğlu, *δ.π.*, σ. 13, ὑποσ. 11· Osman Turan, *Selçuklar Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, σ. 219.

39. Ἀπόψεις πὺλ ἐκφράζονται οἱ Η. Yazicioğlu καὶ Χ. Κυριακόπουλος σὲ προσωπικὴ ἐπαφή. Ὁ Χρ. Περδικόπουλος ἀναφέρει τὸν Χωνιάτη χωρὶς ὅμως νὰ κάνει συσχέτιση με τὴν Δάδουβρα καὶ δὲν δίνει περισσότερες πληροφορίες.

40. Constantino Porphyrogenito, *De Thematibus*, <Studi e Testi>, Città Del Vaticano 1952, Thema VII.

41. *Historia*, C.F.H.B., Series Berolinensis MCMLXXV [1975] τ. XI-1 Bekk 624/5/6 76-95, 1-25, σσ. 474-479. Τὸ ὄνομα τοῦ Χωνιάτη ἦταν Νικητάς Ἀκομινάτος, ἐπειδὴ, ὅμως, καταγόταν ἀπὸ τὴν πόλιν Χῶναι τῆς Φρυγίας πῆρε τὸ ἐπώνυμο Χωνιάτης· ἔζησε στὴν αὐτοκρατορικὴ αὐλὴ τοῦ Βυζαντίου καὶ ἔγραψε χρονογραφία γιὰ τὰ χρόνια 1180 μέχρι 1206. Ὁ Χωνιάτης γράφει λοιπόν: «Ἄρας γὰρ μεθ' ἀπάσης ὁ Πέρσης αὐτοῦ τῆς δυνάμεως καὶ περὶ ταυτηνὴ τὴν πόλιν βαλὼν στρατόπεδον ἐπέμενε πολιορκῶν. τριβομένου δὲ τοῦ καιροῦ καὶ μὴ ἂν ἄλλως λῦσαι τὴν πολιορκίαν τοῦ βαρβάρου διωμνημένου, εἰ μὴ παρσστήσαιο Δάδιβραν, εἰς μῆνας μὲν ἡ πολιορκησις παρετάθη τέσσαρας, ἐπικουρία δ' ἦν οὐδαμοῦ τοῖς Δαδιβρηνοῖς ἐπεισιούσα ἐκ τῶν ἐκτός· ὅ τε γὰρ βασιλεῖς εἰ καὶ

ψη τῶν Δαδύβρων ἀπὸ τοὺς Σελτζούκους μνημονεύοντας τὴν πόλιν μὲ τὸ ὄνομα ἡ Δάδυβρα.

Ὁ Χωνιάτης συγκεκριμένα γράφει ὅτι οἱ Ἕλληνες τῶν Δαδύβρων πολιορκήθηκαν ἐπὶ τέσσερις μῆνες ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ ὅταν κατάλαβαν ὅτι βοήθεια δὲν ἐρχόταν ἀπὸ πουθενά καὶ ὅτι οἱ συνθήκες ἐπιδεινώνονταν, συμφώνησαν με τοὺς πολιορκητὲς νὰ παραδώσουν τὴν πόλιν τους καὶ νὰ φύγουν ἀπὸ αὐτήν. Ὅρισμένοι, ὅμως, ἐπειδὴ ἡ ἀγάπη τους γιὰ τὴν πόλιν ἦταν μεγάλη, δέχτηκαν νὰ ὑποστοῦν τὸν ζυγὸ τῆς δουλείας καὶ ἐγκαταστάθηκαν κοντὰ τῆς «πηξάμενοι μόσυνα», δηλαδὴ χτίζοντας ξύλινες κατοικίες. Σύμφωνα ὅμως μὲ τὸν χρονογράφο ἐγκαταστάθηκαν σὲ χώρῳ γειτονικό, διαφορετικό ἀπὸ τὴ θέση τῆς παλαιᾶς πόλης ὅπου κατοίκησαν στὸ ἐξῆς οἱ Σελτζοῦκοι.

Υπάρχουν συγγραφεῖς ποὺ ταυτίζουν γεωγραφικὰ τὰ Δάδυβρα μὲ σημερινὲς πόλεις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Αναφέρουν, βέβαια, ὅτι ἀνήκουν στὴν Παφλαγονία, ἀλλὰ τὰ ταυτίζουν μὲ θέσεις ποὺ ἀπέχουν πάρα πολλὴ μετὰξὺ τους. Ἔτσι, ἄλλοι

πέμπων ἐνήγεν αὐτοὺς ἀντέχειν γενναίως καὶ συμμαχήσειν κατεπηγγέλλετο, ἐμελλεν αἰετως καὶ ἀνεδύετο, καὶ οἱ πρόσοροι Παφλαγόνες ἀγχοῦ που προσίεναι καὶ ἐπαμῦναι οὐδαμῶς ἀπεθάρρηναν. ἀτὰρ οἱ πολιορκούμενοι πρὸς πᾶσαν ἀπεγνώκεισαν ἀρωγὴν καὶ δῆλοι ἦσαν λιμῶ πιεζόμενοι καὶ ταῖς πετροβόλοις μηχαναῖς ἀνήκεστα πάσχοντες· τοὺς γὰρ λίθους ἐκ τῶν ἐξωθεν γιγλόφων κατὰ τὸ μέσον ἀφίεισαι τῆς πόλεως τὰς οἰκίας κατῆρειπον τίτανά τε διακονίζουσαι καὶ πᾶν ἕτερον ἀνθρώποις ἐπιβουλον ἀχροβολίζουσαι τὰ δοχεῖα τῶν ὑδάτων ἠφάνιζον καὶ τὰ ποτὰ ἤχεριον ἐστῶτα ὄντα καὶ μὴ πλανώμενα.

Μετ' οὐ πολὺν δὲ τινα χρόνον βασιλικῆς ἐπικουρίας ἀφιγμένης καὶ κατὰ τὸν Βάβρον τὸ ὄρος αὐλισαμένης, ἧς ἤρχον μείρακες τρεῖς (ὁ Βρανᾶς οὗτο Θεόδωρος, ὁ Κατακαλὼν Ἀνδρόνικος καὶ ὁ Καζάνης Θεόδωρος), ὡς ᾔσθοντο οἱ Πέρσαι, λόχους ὑποκαθίζουσι, καὶ μὴπω παρανατεῖλάσης ἡμέρας ἐπιλέμενοι καὶ φεύγουσι κατόπιν ἐπικείμενοι οὓς μὲν ἔκτειναν, οὓς δὲ συνειλήφασιν ζῶντας, μεθ' ὧν καὶ τοὺς δύο στρατηγούς, καὶ τούτους περιηγωνισμένους τὰς χεῖρας κύκλῳ περιάγων ὁ Πέρσης ἐδείκνυ τοῖς ἐπὶ τῶν τευχῶν καὶ παρήνει ἕως ἡ πόλις τοῖς πολεμίοις ἀβάπτιστος κύμασι, τὴν ἐκείνης ἐγχειρίσειν αὐτῷ οἰάκισιν. μὴδὲ γὰρ ἐκ τοῦδε σώζειν ἔχουσιν ἐλπίδα σφίσιν ὑπολελειφθαί, μὴδ' ἂν αὐτὸν ἐκεῖθεν μεταναστεῦσαι ποτε, εἰ μὴ ἐγκρατὴς τῆς πόλεως γένοιτο.

Τοιοῦτοις οὖν οἱ Δαδιβρηνοὶ θεάμασι καὶ ἀκούσμασι κατακλασθέντες τὸ πρόθυμον τρέπονται πρὸς συμβάσεις ἀσυφόρους μὲν, ὑποίας δ' ἐπέταττον ὁ καιρὸς ἀκμαῖος ἐφεστὼς καὶ τομὸς, κατανέουσι τε τὴν μὲν πόλιν ἐκλιπεῖν πανσυδί, βαδίσαι δ' ἕκαστον κακῶν ἀπαθῆ μετὰ τῶν φιλάτων σφισὶ καὶ τῶν κτήσεων ἣν ἂν αἰροῖντο στεῖλασθαι, ἐπεὶ μὴδ' εὗρισκον τὸν βάρβαρον μένειν αὐτοὺς κατὰ χώραν εἰώτα καὶ φόρους αὐτῷ κατατίλλεσθαι ὥπως οὖν συντιθέμενον. ταῦτ' ἄρα καὶ ὄρκων γεγεννημένων, ὁ μὲν Πέρσης εἶχε τὴν πόλιν καὶ τοῖς ἐκ τοῦ γένους δίδωσιν αὐτὴν εἰς ἐνοίκησιν, αὐτοὶ δὲ μεταστάντες ἐκεῖθεν καλ' ἑτέρους χώρας καὶ πόλεις διασπάρησαν· πολλοὶ δὲ τῆς πατρίδος ἀγχιιστα πηξάμενοι μόσυνα, οὕτω δοκοῦν τῷ Πέρσῃ, προσέμεναν δούλειον ὑποδύντες ζυγόν, οἷς ἡ τῆς ἐνεγκαμένης γλυκύτης τῇ μνήμῃ προσίζανεν ἀναπόνιπτος· καὶ τοιοῦτον μὲν τῇ πόλει Δαδιβρη τέλος ἀπήντησεν).

από αυτούς τὰ τοποθετοῦν στὰ ἀνατολικά καὶ ἄλλοι στὰ δυτικά σύνορα τῆς Παφλαγονίας, κάθε ἓνας βέβαια μὲ κάποιο σκεπτικό.

Ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς ποὺ τοποθετοῦν τὰ Δάδυβρα στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς Παφλαγονίας ὁ M.W. Calder στὸ χάρτη του τῆς Μικρᾶς Ἀσίας διατυπώνει τὴν ἄποψη ὅτι αὐτὰ βρισκόνταν στὴν περιοχὴ τῆς πόλης ποὺ σήμερα ἔχει τὸ ὄνομα İskilip κοντὰ στὸν ποταμὸ Ἄλυ.⁴² Στὴν περιοχὴ τοῦ İskilip τοποθετεῖ τὰ Δάδυβρα καὶ ἡ Β. Κουταβά-Δεληβοριά.⁴³ Τὸ İskilip, ὅμως, ἔχει ἤδη ταυτισθεῖ μὲ τὴν πόλιν Ἀνδραπα ἢ Νεοκλαυδιούπολη καὶ ἄρα δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τὰ Δάδυβρα (χάρτης 1).⁴⁴

Υπάρχει ἐξάλλου ἓνα ἱστορικὸ γεγονὸς ποὺ μᾶς κάνει νὰ υποθέτουμε ὅτι τὰ Δάδυβρα δὲν μπορεῖ νὰ ἦταν στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς Παφλαγονίας ἀλλὰ κοντὰ στὰ δυτικὰ ὅρια τῆς.

Συγκεκριμένα κατὰ τὴν προέλαση τῶν Σελτζούκων, δύο πόλεις τῆς Παφλαγονίας, ἡ Κασταμονὴ καὶ ἡ Γάγγρα, ἔπесαν στὰ χέρια τους, τὶς ὁποῖες ὁ Ἰωάννης Κομνηνὸς ἀνακατέλαβε τὸ 1134. Τὸ 1169 ὅμως οἱ Σελτζούκοι κατέλαβαν ἐκ νέου αὐτὲς τὶς πόλεις διώχοντας τοὺς Βυζαντινούς.⁴⁵ Οἱ Τοῦρκοι ἤδη κατεῖχαν περιοχὲς καὶ πόλεις ὅπως ἡ Ἀμάσεια, τὸ Δορύλαιο, ἡ Καισάρεια, ἡ Κολωνία, ἡ Ἄμισος κ.ἄ. ὅταν κατέκτησαν τὸ 1196 τὰ Δάδυβρα καὶ στὴ συνέχεια, τελευταία, ἀπέσπασαν ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς τὴν Κλαυδιούπολη (σημερινὴ Bolu).⁴⁶ Αὐτὸ τὸ γεγονὸς ὅμως δείχνει ὅτι, ἐφ' ὅσον τὰ ἐδάφη ποὺ κατεῖχαν οἱ Σελτζούκοι ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἐκτείνονταν ἀνατολικότερα ἀπὸ τὴ γραμμὴ Γάγγρας-Κασταμονῆς, τὰ Δάδυβρα δὲν μπορεῖ νὰ βρισκόνταν ἀνατολικότερα τῆς ἐπειδὴ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχαν καταληφθεῖ ἀπὸ τοὺς Σελτζούκους πρὶν καὶ ὄχι μετὰ ἀπὸ τὴν κατάληψη τῆς Γάγγρας καὶ τῆς Κασταμονῆς, ὅπως ἀναφέρεται στὶς πηγές. Ἄρα τὰ Δάδυβρα δὲν βρισκόνταν σὲ τόσο ἀνατολικὸ σημεῖο τοῦ θέματος τῆς Παφλαγονίας.

Ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς ποὺ τοποθετοῦν τὰ Δάδυβρα στὸ δυτικὸ τμήμα τῆς Πα-

42. M.W. Calder, E.G. Bean, *A classical map of Asia Minor*, Λονδίνο 1958.

43. Β. Κουταβᾶ-Δεληβοριά, Ὁ γεωγραφικὸς κόσμος Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογένιτου. *Η εἰκόνα*, τ. Β', Ἀθήνα 1993, σ. 307.

44. Βλ. W. Ramsay, *δ.π.*, σ. 192, 195· Πβ. καὶ Γ. Σκαλιέρη-Κλεάνθους, *Λαοὶ καὶ πόλεις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας*, Ἀθήνα 1922, σ. 44.

45. Ι. Κ. Ἀμαντὸς, *Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους*, Ἀθήνα 1947, σ. 234· πβ. καὶ Σπ. Βρυώνης, «Ἡ Μικρὰ Ἀσία ἀπὸ τὸ 1071 ὡς τὸ 1204», *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, τ. Θ', Ἀθήνα: Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, 1979, σσ. 44-45.

46. Σπ. Βρυώνης, *Ἡ παρακμὴ τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἡ διαδικασία ἐξισλαμισμοῦ, μετάφραση Κ. Γαλαταριώτου*, Ἀθήνα, Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἑθνικῆς Τραπεζῆς, 1996, σ. 117. Πβ. καὶ P. Wittek, *δ.π.*, σσ. 36-46.

φλαγονίας ο E.D. Pitcher τὰ ταυτίζει μετὰ τὴν πόλιν Devrek/Divrik, μιὰ πόλιν κοινὰ στὴν Ἡράκλεια τὴν Ποντική.⁴⁷ Μετὰ τὸ Devrek ταυτίζει τὰ Δάδυβρα ἐπίσης καὶ ὁ P. Wittek ὁ ὁποῖος βασίζεται στὸ κείμενο τοῦ Χωνιάτη.⁴⁸ Στὸ κείμενο τοῦ βυζαντινοῦ χρονογράφου, ὅπου περιγράφεται ἡ κατάληψη τῶν Δαδύβρων ἀπὸ τοὺς Σελτζούκους, γίνεται ἀναφορά σὲ κατοίκους τῶν γειτονικῶν πόλεων («πρόσοροι Παφλαγόνες»), ἀπὸ τοὺς ὁποῖους οἱ Δαδυβρινοὶ περιμέναν βοήθεια. Ὁ Wittek, λοιπόν, πιθανολογεῖ ὅτι τὰ Δάδυβρα δὲν βρίσκονταν στὴν Παφλαγονία ἀλλὰ στὴ γειτονικὴ Ὀνωριάδα, ἀφοῦ, ὅπως λέει, οἱ Δαδυβρινοὶ περιμέναν βοήθεια ἀπὸ τοὺς γείτονες (πρόσοροι) Παφλαγόνες. Ἐπίσης, πιδὶ κάτω στὸ κείμενο τοῦ Χωνιάτη γίνεται ἀναφορά σὲ ἕνα βουνὸ ὅπου στρατοπέδευσαν οἱ δυνάμεις τῶν Βυζαντινῶν ποὺ εἶχαν σταλεῖ ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα γιὰ νὰ βοηθήσουν τοὺς Δαδυβρινοὺς. Αὐτὸ τὸ βουνὸ τὸ ἀναφέρει ὁ χρονογράφος μετὰ τὴν ὀνομασία : «...εἰς τὸν Βάβαν τὸ ὄρος...». Ἐπειδὴ βουνὸ μετὰ αὐτὴ τὴν ὀνομασία ὑπάρχει ἀκόμη καὶ σήμερα στὴν περιοχὴ κοντὰ στὴν Ἡράκλεια τὴν Ποντική καὶ στὸ Devrek, ὁ Wittek γράφει ὅτι θεωρεῖ πιθανὸ τὸ σημερινὸ Devrek νὰ βρίσκεται στὴ θέση τῶν Δαδύβρων (χάρτης 1). Ἐπίσης κάνει τὴν ὑπόθεση ὅτι ἡ σημερινὴ ὀνομασία αὐτῆς τῆς πόλης (Devrek) εἶναι παραφθορὰ τῆς λέξεως Δάδυβρα. Ὡστόσο καὶ παρ' ὅλα αὐτὰ ὁ Wittek στὸ ἴδιον ἄρθρο του σημειώνει ὅτι τελικὰ δὲν εἶναι βέβαιος γιὰ τὴ θέση ποὺ βρίσκονταν τὰ Δάδυβρα, ἐὰν δηλαδὴ αὐτὰ ἦταν στὴ θέση τοῦ σημερινοῦ Devrek ἢ στὴ θέση τοῦ σημερινοῦ Zobran, πόλης ποὺ βρίσκεται 15 χλμ. ἀπὸ τὴ Σαφράμπολη.⁴⁹

Σχετικὰ, ὅμως μετὰ τὸν συσχετισμὸ τοῦ σημερινοῦ Devrek μετὰ τὰ Δάδυβρα μπορούμε νὰ κάνουμε τίς ἐξῆς παρατηρήσεις:

Ἀπὸ τὴν περιγραφὴ τῆς πόλης ποὺ κάνει ὁ Νικήτας Χωνιάτης κατὰ τὴν κατάληψη τῶν Δαδύβρων φαίνεται ὅτι αὐτὴ ἦταν χτισμένη σὲ ἑδαφος λοφώδες καὶ περιβαλλόταν ἀπὸ τεῖχος, ὅπως δηλαδὴ εἶναι ἡ περιοχὴ τῆς σημερινῆς Σαφράμπολης, ἀλλὰ ποὺ δὲν ταιριάζει μετὰ τὸ σημερινὸ Devrek.

Μιὰ ἄλλη παρατήρηση εἶναι ὅτι στὸν κατάλογο τῶν ἐπισκόπων ποὺ ἔλαβαν μέρος στὴ σύνοδο τῆς Χαλικηδόνος (451 μ.Χ.) ἀναφέρονται οἱ ἐξῆς ἐπίσκοποι μετὰ τὴν ἀντίστοιχη τάξη : «40 (s 36) Καλόγηρος ἐπίσκοπος Ἡρακλείας Πόντου... (39) (s 177) Πέτρος ἐπίσκοπος τῆς μητροπόλεως Γαγγρῶν... ὑπὲρ Πολυχρονίου ἐπισκόπου Δαδύβρων καὶ 228 Θεοδώρου ἐπισκόπου Σωρῶν...».⁵⁰ Ὁ

47. E. D. Pitcher, *An Historical Geography of the Ottoman Empire*, Λέιντεν, Brill, 1972, σσ. 26-28.

48. P. Wittek, *ὁ.π.*, σ. 39.

49. P. Wittek, *ὁ.π.*, σ. 40 ὑποσ. 4.

50. E. Honigmann, «The original lists of the members of the council of Nicaea, the

Ε. Honigmann που δημοσίευσε αυτό τον κατάλογο σημειώνει ότι τα μέλη τῆς συνόδου φαίνεται να ὁμαδοποιούνται σύμφωνα με τὴν περιοχή ἀπὸ ὅπου προέρχονται, γι' αὐτὸ μπορούμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ ἀναγραφή τῆς στηρίχτηκε σὲ γεωγραφικά τεκμήρια. Ἀλλὰ εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ ἐπισκοπὴ τῶν Δαδύβρων ὑπαγόταν στὴ μητρόπολη τῶν Γαγγρῶν, τὸ σημερινὸ Çankırı.⁵¹ Μποροῦμε λοιπὸν νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἐὰν τὰ Δάδυβρα βρίσκονταν στὴ θέση τοῦ σημερινοῦ Devrek θὰ ἔπρεπε ἡ ἐπισκοπὴ τους νὰ ὑπαγόταν μᾶλλον στὴ μητρόπολη Κλαυδιουπόλεως, ποὺ εἶναι ἡ σημερινὴ Bolu καὶ βρίσκεται πλησιέστερα στὸ Devrek παρὰ στὴ μακρινὴ Γάγγρα.

Τέλος, στὴν XXIX νεαρά τοῦ Ἰουστινιανοῦ «Περὶ τοῦ πραιτωρος τῆς Παφλαγονίας» ἀναφέρονται ὡς πόλεις τῆς περιοχῆς ἡ Γερμανικόπολις πρὸς Γάγγραν, ἡ Πομπηίουπολις, τὰ Δάδυβρα, τὰ Σώρα, ἡ Ἀμαστρις καὶ ἡ Ἰωνόπολις. Ὡς πόλεις τῆς Ὀνωριάδος, στὴν ἴδια νεαρά, ἀναφέρονται οἱ ἐξῆς πόλεις: Προῦσα, Κράτεια, Ἀδριανούπολη, Τίον, Κλαυδιούπολη καὶ Ἡράκλεια.⁵² Τὸ Τίον, ποὺ σήμερα ὀνομάζεται Filyos, βρίσκεται στὶς ἐκβολές τοῦ Βιλαίου ποταμοῦ (σημερινὸ ὄνομα Filyos Çayı). Τὰ Δάδυβρα ὅμως, ὅπως εἶδαμε στὴν XXIX νεαρά, ἀναφέρονται σαφῶς ὡς μία ἀπὸ τὶς πόλεις τῆς Παφλαγονίας. Μιὰ ματιὰ στὸ χάρτη τῆς περιοχῆς δείχνει ὅτι ἐὰν τὰ Δάδυβρα ἦταν στὴ θέση τοῦ σημερινοῦ Devrek θὰ ἔπρεπε νὰ βρίσκονταν δυτικότερα ἀπὸ τὴ γραμμὴ Κράτειας (σημερινὸ Gerede) - Τίου, πόλεων τῆς Ὀνωριάδος, καθὼς καὶ δυτικὰ ἀπὸ τὸν ποταμὸ Παρθένιο ποὺ ἦταν τὸ σύνορο μεταξὺ τῆς Ὀνωριάδος καὶ τῆς Παφλαγονίας, δηλαδὴ θὰ ἀνῆκε στὴν Ὀνωριάδα, πράγμα ὅμως ποὺ δὲ συνέβαινε. Ὅλοι οἱ συγγραφεῖς ἀναφέρουν ὅτι ὁ ποταμὸς Παρθένιος ποὺ βρίσκεται ἀνατολικότερα καὶ ἀπὸ τὸν ποταμὸ Βιλαῖο, ἀποτελοῦσε τὸ φυσικὸ σύνορο μεταξὺ Παφλαγονίας καὶ Βιθυνίας / Ὀνωριάδος. Ἀλλὰ καὶ πάλι, ὅμως, ὁ χάρτης τῆς περιοχῆς ἀφήνει τὸ σημερινὸ Devrek δυτικὰ ἀπὸ αὐτὸ τὸ φυσικὸ σύνορο. Ἄρα τὰ Δάδυβρα δὲν μπορεῖ νὰ βρίσκονταν τόσο δυτικὰ.

Πόλη μὲ τὸ ὄνομα Devrek ἀναφέρεται στὴν Περσία, ἐνῶ ὑπάρχει καὶ ἄλλη πόλη, νεότερη, στὴν περιοχή τῆς Παφλαγονίας μὲ τὸ ὄνομα Devrekani. Ἡ κατὰ τὴν ἀντιγραφήν εἶναι κτητικὴ καὶ δείχνει προέλευση, δηλαδὴ ὅτι ἡ πόλη προῆλθε, χτίσθηκε, ἀπὸ κατοίκους προερχόμενος ἀπὸ τὸ Devrek. Πιθανῶς, λοιπὸν, τὸ

rober-synod and the council of Chalcedon», *Byzantion* τ. 16 (1944), σσ. 20-80.

51. R. P. F. Michaelis Le Quien, *Oriens Christianus*, Parisiis MDCCXL (1740), σσ. 558-559· βλ. καὶ J. P. Migne, *Patrologiae Graecae*, τ. 105, Βέλγιο 1976, σσ. 1-16 καὶ R. Janin, *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, τ. XVI, Παρίσι 1960, σσ. 11.

52. *Corpus Iuris Civilis*, Ἰουστινιανοῦ *Novelae Xth*, Στρασβούργο 1972, τ. 3, *Novela XXIX CAPUTI*, σσ. 15-32.

Devrek πού βρίσκεται κοντά στην Ήράκλεια του Πόντου να χτίσθηκε μετά από κάποια μετακίνηση κατοίκων του Devrek της Περσίας, όπως το Devrekani κατά την παράδοση, χτίσθηκε από κατοίκους του Devrek της Ήράκλειας.⁵³

Τα Δάδυβρα λοιπόν δεν πρέπει να βρίσκονταν δυτικά από τον ποταμό Παρθένιο, στη θέση του σημερινού Devrek, αλλά στα σύνορα μεταξύ Όνωριάδος και Παφλαγονίας. Αυτό συνάγεται από τα ακόλουθα:

Ο Honigman στην ανάλυση που κάνει στον *Συνέκδημο* του *Ιεροκλέους* γράφει ότι τα Δάδυβρα αναφέρονται μετά τα Σώρα και πιθανολογεί ότι ίσως ήταν στη θέση του σημερινού Zobran, πόλη κοντά στη Σαφράμπολη και προς τα νότια της, δηλαδή στα σύνορα μεταξύ Παφλαγονίας και Όνωριάδος.⁵⁴ Όπως είδαμε πιο πάνω, στην XXIX νερά του ό Ιουστινιανός επίσης αναφέρει τα Δάδυβρα μαζί με τα Σώρα και την Άμαστρο, πόλεις που βρίσκονταν στα πιο πάνω σύνορα. Άλλα και ό Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος αναφέρει τα Δάδυβρα ως την τέταρτη πόλη της Παφλαγονίας, άμέσως μετά την Άμαστρο και τα Σώρα, δηλαδή κοντά στα ίδια σύνορα. Έξάλλου και στη σύνοδο της Νικαίας, που έγινε το 787 μ.Χ., αναφέρεται ως επίσκοπος Δαδύβρων ό Νικήτας, άμέσως πριν από τον επίσκοπο Θεοφάνη των Σωρών, δηλαδή στην ίδια θέση που τοποθετούνται και πιο πάνω.⁵⁵ Υπάρχουν βέβαια και άλλοι συγγραφείς που τοποθετούν τα Δάδυβρα στο δυτικό σύνορο της Παφλαγονίας, δηλαδή στην ευρύτερη περιοχή της Σαφράμπολης.⁵⁶

Από τα άνωτέρω εξάγεται το συμπέρασμα ότι τα Δάδυβρα ήταν χτισμένα σε κάποια τοποθεσία των συνόρων μεταξύ των θεμάτων της Παφλαγονίας και της Όνωριάδος, στην περιοχή δηλαδή που κυλούν τα νερά τους ό ποταμοί Παρθένιος και Βιλαός. Στην περιοχή άυτών των συνόρων και άνάμεσα στους δυο ποταμούς είναι χτισμένη ή Σαφράμπολη.

Ο Νικήτας Χωνιάτης στο κείμενό του για την κατάληψη των Δαδύβρων, όπως είδαμε, γράφει τελειώνοντας την περιγραφή του ότι ό Δαδυβρινοί στο τέλος αναγκάσθηκαν να παραδώσουν την πόλη στους Σελτζούκους και να απο-

53. Την άποψη άυτή ύποστηρίζουν και όι Η. Yazicioğlu και Χ. Κυριακόπουλος σε προσωπική έπαφή που είχα μαζί τους.

54. E. Honigman, *Le Synédemos d'Hiéroclès*, Βρυξέλλες 1939, σ. 34.

55. J. Darrouzès, «Historia Byzantina. Listes épiscopales du concile de Nicée (787)», *Revue d'Etudes Byzantines* 31 (1973), σσ. 33, 42-43.

56. H. Jedin, *Atlas zur Kirchen geschichte*, Φράμπουργκ, Herder, 1970, σσ. 20-21, χάρτης άρ. 21. Πβ. και Μ. Η. Α. Jones, *The cities of the eastern Roman provinces*, Όξφόρδη 1971, σ. 168.

χωρήσουν σώζοντας τη ζωή τους και αφήνοντας τὰ σπίτια τους στους ἐχθρούς. Ἔτσι ἔφυγαν καὶ διασκορπίστηκαν σὲ ἄλλες πόλεις. Πολλοὶ ὅμως ἀπὸ τοὺς Δαδύβρινοὺς, ἐπεὶ δὲ μποροῦσαν νὰ ἀποχωριστοῦν τὴν πατρίδα τους ὑπέμειναν τὸ ζυγὸ τῆς δουλείας καὶ οἱ κατακτητὲς τοὺς ἄφησαν νὰ χτίσουν ἄλλα σπίτια κοντὰ στὴν πόλη τους.

Ὅλοι οἱ Σαφραμπολίτες γνωρίζουν τὴν παράδοση αὐτὴ γιὰ τὴν κατάληψη τῆς πόλης τους ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Αὐτὴ μὲ λίγα λόγια ἀναφέρει πὼς ὅταν οἱ Τούρκοι κατέλαβαν τὴ Σαφράμπολη οἱ Ἕλληνες κάτοικοι τῆς ἔφυγαν γιὰ νὰ σωθοῦν ἀπὸ τὴ σφαγὴ ἐκτὸς ἀπὸ λίγες οἰκογένειες. Αὐτὲς πῆγαν σὲ ἓνα δάσος, κοντὰ στὴ Σαφράμπολη, σὲ μιὰ τοποθεσία ποὺ σήμερα ὀνομάζεται Bulak, ὅπου ὑπῆρχαν σπηλιὲς καὶ κρύφτηκαν σὲ μιὰ σπηλιά ἀπὸ τὸ βάθος τῆς ὁποίας ἀνέβρυζε νερό. Μετὰ ἀπὸ δύο χρόνια τοὺς ἀντιλήφθηκαν οἱ Τούρκοι ὅταν τοὺς ἄκουσαν νὰ κόβουν ξύλα στὸ δάσος καὶ προσπάθησαν νὰ τοὺς πιάσουν, ἀλλὰ οἱ Ἕλληνες κρύφτηκαν στὴ σπηλιά τους καὶ δὲν παραδίνονταν. Τότε οἱ Τούρκοι ποὺ κατάλαβαν ὅτι θὰ δυσκολεύονταν πολὺ νὰ μποῦν στὴ σπηλιά γιὰ νὰ τοὺς συλλάβουν ἢ νὰ τοὺς σκοτώσουν, ἤρθαν σὲ συμφωνία μαζὶ τους καὶ τοὺς ἐπέτρεψαν νὰ κατοικήσουν ξανά στὴν πόλη τους ὑπὸ τὸν ὄρο νὰ κατασκευάσουν ἓνα ἔργο μεταφορᾶς τοῦ νεροῦ ποὺ ὑπῆρχε στὴ σπηλιά ὅπου κρύβονταν, μέχρι τὴ Σαφράμπολη. Ἐκεῖνοι συμφώνησαν νὰ κάνουν τὸ ἔργο καὶ ἔτσι τοὺς ἄφησαν νὰ χτίσουν τὰ σπίτια τους στὸ Κιράνκιγι. Ἀπὸ ἐκεῖνες τὶς λίγες οἰκογένειες, ἔλεγε ἡ παράδοση, κατάγονταν οἱ Ἕλληνες τῆς Σαφράμπολης.⁵⁷ Ἡ περιοχὴ τοῦ Bulak βρίσκεται στὰ δυτικὰ τῆς Σαφράμπολης καὶ σὲ ἀπόσταση 2-3 χλμ. ἀπὸ τὴν πόλη, σὲ μιὰ καταπράσινη κοιλάδα, ὅπως τὴν περιγράφουν οἱ πρόσφυγες, μὲ πολλὰ δέντρα καὶ νερά ἢ ὅποια ἀποτελοῦσε τόπο ἀναψυχῆς γιὰ τοὺς Σαφραμπολίτες, ποὺ ὀργάνωναν ἡμερήσιες ἐκδρομὲς στὴν περιοχὴ κατὰ τὴν ἐορτὴ τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ἴσως σὲ ἀνάμνηση τῶν γεγονότων τῆς διαβίωσής τους ἐκεῖ, κατὰ τὴν περίοδο ἀμέσως μετὰ τὴν κατάληψη τῆς πόλης τους ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Πράγματι παρουσιάζει πολὺ μεγάλη ὁμοιότητα ἡ προφορικὴ παράδοση μὲ τὴν περιγραφὴ ποὺ κάνει ὁ Νικήτας Χωνιάτης, παράδοσης ποὺ ἀπὸ στόμα σὲ στόμα, ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ, ἐπέζησε ὡς τὶς μέρες μας καὶ τὴν ἀκούσαμε καὶ ἐμεῖς ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους.

Ὁ Η. Yazicioğlu ἔχοντας ὑπόψη του αὐτὴ τὴν παράδοση καὶ τὴν περιγραφὴ τῆς κατάληψης τῶν Δαδύβριων ἀπὸ τὸν Osman Turan ἐρεῖνησε τὰ δικαιοπρακτικὰ ἔγγραφα ποὺ ἀναφέρονται στὴν ἀπόκτηση γῆς ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες, στὰ κτηματολόγια, σὲ συμβόλαια, σὲ βακουφικὰ καὶ σὲ ἄλλα ἔγγραφα τῆς Σαφρά-

57. Βλ. ὑποσ. 21.

μπολης. Αὐτὰ δείχνουν ὅτι οἱ Ἕλληνες, μετὰ τὴν κατάληψή τῆς πόλης ἀπὸ τοὺς Τούρκους, διατήρησαν τὰ κτήματά τους καὶ ἀπὸ αὐτὸ τὸ γεγονός ἐδηγεῖται στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ πόλη παραδόθηκε καὶ δὲν καταλήφθηκε ὁπότε θὰ δημεύονταν ὅλες οἱ περιουσίες, κατὰ τὸ ἐθιμικὸ δίκαιο τῆς ἐποχῆς.⁵⁸ Ἡ μελέτη λοιπὸν τῶν ἐγγράφων τῶν Ἑλλήνων τῆς Σαφράμπολης ἐπιβεβαιώνει τὸ γεγονός ὅτι ἡ πόλη παραδόθηκε ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς στοὺς Τούρκους, ὅπως ἀναφέρει ἡ προφορικὴ παράδοση, ἡ ὁποία ἀπηχεῖ τὰ γεγονότα πού ἀναφέρει ὁ χρονογράφος Νικήτας Χωνιάτης.

Ἡ δημοσίευσή⁵⁹ ὅμως τριῶν σφραγίδων (μολυβδόβουλα) ἀπὸ τὰ Δάδυβρα ἀποτελεῖ ἀπόδειξη τῆς σχέσης τους μὲ τὴ Σαφράμπολη. Πρόκειται γιὰ σφραγίδες ἐπισκόπων τῶν Δαδύβρων ἀπὸ τίς ὁποῖες οἱ δύο φέρουν στὴ μιὰ τους ὕψη ἐπιγραφή πού ἀναφέρει τὸ ὄνομα τοῦ ἐπισκόπου καὶ στὴν ἄλλη εἰκόνα τοῦ πρωτομάρτυρα Στεφάνου μὲ ἐπιγραφή στὴν περιφέρεια.

Συγκεκριμένα, στὴ μιὰ ὕψη, τῆς πρώτης σφραγίδας μὲ τὸν ἀριθμὸ καταγραφῆς 443, ὑπάρχει γραμμένη σὲ πέντε σειρὲς ἡ ἐπιγραφή:

KERΘ	[+] K(ύρι)εβ(οή)θ(ει)
ΙΩΕΠΙC	Ἰω(άννη) ἐπισ-
.ΟΠΩΔΔΑ	(κ)όπω Δά-
.VRPΩ	(δ)ύβρω-
Nv	

Στὴν ἄλλη ὕψη τῆς σφραγίδας ὑπάρχει ἡ εἰκόνα τοῦ ἁγίου Στεφάνου κατὰ πρόσωπον, πού κρατεῖ ἓνα μικρὸ σταυρὸ στὸ δεξιὸ του χέρι. Στὴν περιφέρεια ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή στὰ δεξιά: Ο-С-ΤΕ καὶ στὰ ἀριστερά Φ-Α-, δηλαδή Ὁ ἄ(γιος) Στέφαν(ος). Ἡ σφραγίδα αὕτη εἶναι τοῦ δεύτερου μισοῦ τοῦ δεκάτου αἰῶνα.

Στὴ δεύτερη σφραγίδα μὲ ἀριθμὸ καταγραφῆς 444 ὑπάρχει στὴ μιὰ ὕψη ἐπιγραφή:

+CΦΡΑ	+Σφρά-
ΓΙCΝΙΚ.	γίς Νικ(ο)-
ΛΑΟΥΕΠHC	λάου ἐπισ-
ΚΟΠΔΑΔV	κόπ(ου) Δαδύ-
RPAC	βρας

Στὴν ἄλλη ὕψη τῆς σφραγίδας ὑπάρχει ἡ εἰκόνα τοῦ ἁγίου Στεφάνου κατὰ

58. H. Yazicioğlu, *δ.π.*, σ. 14.

59. V. Laurent, *Les corpus des sceaux de l'Empire Byzantine*, τ. V, Παρίσι: Centre National de la Recherche Scientifique, 1963, Μέρους Α': *L' église*, σσ. 322-323.

πρόσωπον, πού φέρει χιτώνα και κρατεῖ στο δεξι του χέρι μικρὸ σταυρὸ και στο ἀριστερὸ εὐαγγέλιο και στὴν περιφερειακὰ ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφὴ στα δεξιά: O-C-TE και στα ἀριστερὰ Φ-A-NO, δηλαδὴ Ὁ ἄ(γιος) Στέφανο(ς). Ἡ σφραγίδα αὐτὴ εἶναι τοῦ δεκάτου αἰώνα.

Στὴν τρίτῃ σφραγίδα ὑπάρχει στὴ μιὰ ὄψη ἡ μορφὴ ἐνὸς ἀγίου ὁ ὁποῖος εὐλογεῖ μετὰ τὸ δεξι του χέρι και στο ἀριστερὸ κρατεῖ τὸ εὐαγγέλιο. Δὲν ὑπάρχει ἐπιγραφὴ σὲ αὐτὴ τὴν ὄψη ἐνῶ στὴν ἄλλῃ ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφὴ:

+ΘKER,	+Θ(εοτό)κε β(σὴ)-
Θ, ΘΩMAE	θ(ει) Θωμᾶ ἐ-
ΠICK'ΔA	πισκ(ὅπω) Δά-
ΔVROT	δύβ(ρ)ου

Ὁ συγγραφέας διατυπώνει τὴν ἀποψη ὅτι πιθανὸν τὸ κτίριο πού ὑπῆρχε στὰ Δάδυβρα νὰ ἦταν ἀφιερωμένο στὸν ἅγιο Στέφανο και νὰ ἀποτελοῦσε τὸν μητροπολιτικὸ ναό.

Στὴν περιοχὴ τῆς Παφλαγονίας φαίνεται ὅτι δὲν ὑπῆρχε ἄλλος ναὸς ἀφιερωμένος στὸν ἅγιο Στέφανο παρὰ μόνο στὴ Σαφράμπολη. Στὴ Μικρὰ Ἀσία ἀναφέρεται ὅτι ὑπῆρχαν περίπου 2500 ἐκκλησίες. Στὸν ἅγιο Στέφανο ἦταν ἀφιερωμένες, ἀπὸ ὅσο γνωρίζουμε, μόνο τρεῖς ναοὶ και δύο μονές. Ἐνας ναὸς τοῦ ἀγίου Στεφάνου ὑπῆρχε στὴν Ἀργυρούπολη (σημερινὸ ὄνομα Gümüşhane) τοῦ Πόντου και ἕνας δεύτερος ἀναφέρεται στὶς ἐκκλησίες τῆς Καππαδοκίας στὴν πόλιν Στέφανα, πόλεις, ὅμως, πού δὲν ἔχουν σχέση μετὰ τὴν Παφλαγονία και βρίσκονται πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὴ θέσιν τῆς Σαφράμπολης και τῶν Δάδυβρων.⁶⁰ Ὁ τρίτος ναὸς ἦταν ὁ μητροπολιτικὸς ναὸς στὰ Δάδυβρα. Ὑπῆρχε, ἐπίσης, ἕνα μοναστήρι τοῦ ἀγίου στὴν Τρίγλεια και ἕνα στὴ Χαλικηδὸνα, ἀλλὰ αὐτὰ δὲν μποροῦν νὰ ἔχουν σχέση μετὰ τὰ Δάδυβρα. Φαίνεται, λοιπὸν, ὅτι ὑπῆρχαν πραγματικὰ ἐλάχιστες ἐκκλησίες ἀφιερωμένες στὸν ἅγιο Στέφανο, ὥστε μπορούμε με βεβαιότητα νὰ ταυτίσουμε τὰ Δάδυβρα μετὰ τὴ σημερινὴ Σαφράμπολη και μόνο ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἀγίου στὸν ὁποῖο ἦταν ἀφιερωμένη ἡ ἐκκλησία τους, ἀφοῦ ἦταν ὁ μόνος ναὸς τοῦ ἀγίου στὴν περιοχὴ και ἦταν ἀφιερωμένος ὁ ναὸς τῆς

60. Βλ. σχετικὰ Α. Γαβριηλίδης, *δ.π.*, σσ. 138-141· Π. Παυλίδης, *δ.π.*, σσ. 125-126· Π. Μ. Κοντογιάννης, *δ.π.*· Μ. Χατζηδάκης, «Ἡ Μεσοβυζαντινὴ τέχνη», *Ιστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, τ. Η', Ἀθήνα: Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, 1979, σσ. 274-325· R. Janin, *Les églises et les monastères des grands centres byzantins*, Παρίσι: Institut Français D'Etudes Byzantines, 1975, σσ. 23-47, 121-125 422-441 και Α. Bryer, «Nineteenth century monuments in the city and vilayet of Trebizond: Architectural and historical notes», *Ἀρχεῖον Πόντου* 29 (1968), σσ. 89-32, 30 (1970), σσ. 228-375, 32, (1972-73), σσ. 126-310.

Σαφράμπολης στον Άγιο Στέφανο συνεχώς, όπως μαρτυρεί η επιγραφή της εκκλησίας, από τους πρώτους βυζαντινούς χρόνους έως το 1922.

Το συμπέρασμα λοιπόν από όλα αυτά είναι ότι η σημερινή Σαφράμπολη ήταν τα βυζαντινά Δάδυβρα. Σύμφωνα με την περιγραφή που δίνει ο Χωνιάτης, αλλά και σύμφωνα με την προφορική παράδοση, φαίνεται ότι όταν οι Τούρκοι κυριεύσαν την πόλη, όρισμένοι από τους Έλληνες κατοίκους της επανεγκατεστάθησαν σε νέο χώρο, κοντά στα Δάδυβρα, και εκεί, πιθανώς, άνηγειραν νέο ναό στο όνομα του Αγίου-προστάτη τους, μεταφέροντας και τα κειμήλια τους.⁶¹

Τόν τόπο της νέας εγκατάστασης τοποθετούμε στην περιοχή του σημερινού Κιράνκιοι της Σαφράμπολης. Κατά συνέπεια ο πρώτος ναός που έχτισε η Ευδοκία, θα πρέπει να ήταν –και ίσως να υπάρχει ακόμη ή να υπάρχουν λείψανά του– στην περιοχή του κέντρου της σημερινής Σαφράμπολης, όπου παλαιότερα ή συνοικία των Τούρκων.

Οι Έλληνες της Σαφράμπολης αποκαλούσαν την εκκλησία τους μητρόπολη. Φαίνεται ότι η ονομασία άπηχεϊ την ιεραρχία της επισκοπής τους, όταν η πόλη με το όνομα Δάδυβρα ήταν μια από τις έξι σημαντικότερες πόλεις του βυζαντινού θέματος της Παφλαγονίας.

Γιατί όμως οι Σαφραμπολίτες επέμεναν ότι η πόλη τους ήταν η βυζαντινή Θεοδορούπολη; Αυτή η ονομασία πιστεύουμε ότι δόθηκε στην πόλη κατά τον 17ο ή 18ο αιώνα, όταν η ονομασία Δάδυβρα είχε πιά ξεχαστεί. Από την άγνοση της επιγραφής στη θύρα του ναού του Αγίου Στεφάνου όπου αναφέρονταν «...τή πόλει Θεοδώρου κράντορος...», οι κάτοικοι της Σαφράμπολης έβγαλαν το συμπέρασμα ότι η βυζαντινή ονομασία της πόλης ήταν Θεοδορούπολη. Αυτό άλλωστε έγινε και τον περασμένο αιώνα όταν πολλοί συγγραφείς προσπάθησαν να έρμηνεύσουν την επιγραφή της θύρας του ναού· αυτό αναφέρεται και στις καταγραμμένες παραδόσεις.⁶²

Ο ναός του Αγίου Στεφάνου συγκέντρωσε γύρω του τους Έλληνες που αποφάσισαν να υπομείνουν τον τουρκικό ζυγό.

61. Ο Σπ. Βρυώνης, *Η Μικρά Ασία*, β.π., σσ. 44-54, γράφει: «Πολύ συχνά οι χριστιανοί αναγκάζονταν να εγκαταλείψουν την πόλη μόλις την κατακτούσαν οι Τούρκοι (αυτό έγινε για παράδειγμα στη Δάδυβρα) και πρέπει να υποθέσουμε ότι και σε τέτοιες περιπτώσεις οι εκκλησίες έπεφταν στα χέρια των μουσουλμάνων».

62. Περισσότερα μπορεί κανείς να βρεί στο αρχαιολογικό υλικό που απόκειται στο Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, ΑΠΠ, Φάκελος Σαφράμπολη Πφ Ι και ΙΙ. Ο Χρ. Περδικόπουλος δίνει την προσωπική του άποψη, ότι δηλαδή δεν νομίζει πως η Σαφράμπολη έφερε ποτέ το όνομα Θεοδορούπολις· πιθανόν, λέει, να το υπέθεσαν οι Έλληνες από μια επιγραφή που υπήρχε στην εκκλησία ή όποια περιέχει τη φράση: «πόλη Θεοδώρου κράντορος παλαιάτου».

Με τὰ διοικητικά μέτρα πού ἐπιβάλλονταν ἀπὸ τοὺς Τούρκους κατακτητὲς στοὺς Ἑλλήνες κατοίκους αὐτοὶ ἀναγκάζονται νὰ ξεράσουν τὴ μητρικὴ τους γλώσσα καὶ νὰ μιλοῦν μόνον τὴν τουρκικὴ, πού τὴν γράφουν ὅμως μὲ ἑλληνικοὺς χαρακτῆρες (καραμανλίδικη γραφή).

Τὸ 1804 στὴν ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου ὑπάρχουν τρεῖς ἱερεῖς, οἱ ὁποῖοι καταβάλλουν τὰ ἔξοδα γιὰ τὴν κατασκευὴ καὶ τὴ ζωγραφικὴ διακόσμηση μιᾶς λειψανοθήκης, μέσα στὴν ὁποία τοποθετεῖται τὸ λείψανο τοῦ ἁγίου, τὸ ὁποῖο εἶχε προσφέρει στὸ ναὸ ἡ βασίλισσα Εὐδοκία. Τὰ ὀνόματα τῶν ἱερέων εἶναι: Συμεών, Γρηγόριος καὶ Ἰωάννης καὶ ἴσως ὑπάρχει καὶ τέταρτος μὲ τὸ ὄνομα Ἀναστάσιος. Τὸ 1805 ξεσπᾷ πυρκαγιὰ στὴν ἑλληνικὴ συνοικία πού καταστρέφει καὶ τὸν ναὸ τοῦ ἁγίου. Ἀναφέρεται στὶς παραδόσεις ὅτι τότε ἐπισκευάσθηκε ὁ παλαιὸς ναὸς τοῦ Ἁγίου Στεφάνου ὁ ὁποῖος εἶχε πάθει σημαντικὲς ζημιές.⁶³

Οἱ πρόσφυγες ἀπὸ τὴ Σαφράμπολη παραδίδουν ὅτι στὴν πόλιν τους, τὸν 19ο αἰώνα, κατοικοῦσαν ἐξακόσιες ἕως χίλιες ἑλληνικὲς οἰκογένειες. Ὅλοι οἱ Ἕλληνες, ἔλεγαν ὅτι ἦταν ντόπιοι. Δὲν εἶχαν ἀκούσει ἂν πρόγονοί τους κατάγονταν ἀπὸ ἄλλου. Ἀντίθετα Ἕλληνες ἀπὸ τὴ Σαφράμπολη ἦταν πού πήγαν καὶ ἐγκαταστάθηκαν σὲ ἄλλα μέρη, ὅπως στὸ Τσάι-Τζουμά, στὸ Μπαρτίν, στὴν Ποντοηράκλεια, στὸ Ζονγκουλδάκ καὶ στὸ Ντύτζε.⁶⁴ Στὰ *Ποντιακά* του (1866) ὁ Περικλῆς Τριανταφυλλίδης κατέγραψε 280 ἑλληνικὲς οἰκογένειες πού ζοῦσαν στὴν ὀρεινὴ αὐτὴ κομόπολη. Ἄλλες 120 οἰκογένειες κατέγραψε ὅτι ζοῦσαν στὸ κοντινὸ χωριὸ Γαζίκιοι. Ἦταν ὅλοι, ὅπως γράφει, τουρκόφωνοι, ὅπως ἄλλωστε διασώζεται καὶ στὶς παραδόσεις.⁶⁵ Τὸ 1862 ξέσπασε πάλι πυρκαγιὰ στὴν ἑλληνικὴ συνοικία τῆς Σαφράμπολης πού κατέστρεψε πολλὰ σπίτια καὶ γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ ἔπαθε ζημιὲς ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Στεφάνου.⁶⁶

63. Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, ὅ.π., πληροφορητὴς Χρ. Περδικόπουλος («ἡ ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Στεφάνου χτίστηκε πολλὲς φορές, ...τὸ 1805...»).

64. Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, ὅ.π., Σαφράμπολη, φάκελος Ι, Πληροφορητὴς Θ. Βασιλειάδης (συνέντευξη 1962) 600 οἰκογένειες. Πληροφορητὴς Ἐλ. Τομπεικίδης (συνέντευξη 1963) 700 οἰκογένειες. Πληροφορητὴς Ι. Κατριτζόγλου (συνέντευξη 1963) 1000 οἰκογένειες.

65. Μ. Κορομηλά, ὅ.π., σ. 44. Πβ. ἀκόμη Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, ΑΠΠ, Σαφράμπολη, φάκελος ΙΙ. Οἱ πληροφορητὲς Χρ. Σαββίδης καὶ Συμεὼν Τριανταφυλλίδης σὲ συνέντευξή τους τὸ 1956 παραδίδουν ὅτι οἱ Ἕλληνες τῆς Σαφράμπολης μιλοῦσαν τουρκικά. Λίγοι ἤξεραν ἑλληνικά καὶ οἱ «γραμματιζόμενοι». Αὐτοὶ πού πήγαιναν στὸ σχολεῖο μάθαιναν τουρκικά καὶ ἔγραφαν στὰ караμανλιδина. Στὴν ἐκκλησίᾳ ἔφελναν στὰ τουρκικά καὶ μερικὲς φορές στὰ ἑλληνικά.

66. Π. Παυλίδης, ὅ.π., σ. 126. Ἀναφέρει ὅτι τὸ 1862 μετοίκησαν ἀπὸ τὴ Σαφράμπολη στὸ Τσάι-Τζουμά 50 οἰκογένειες «...ὅτε φοβερὴ πυρκαϊὰ ἐκράγειετο ἐν Σαφραμπόλει

Οί Έλληνες κάτοικοι τῆς Σαφράμπολης κατάφεραν νὰ πάρουν ἄδεια γιὰ τὴν ἀνέγερσιν νέου ναοῦ ἀφιερωμένο στὸν πρωτομάρτυρα ἀρχιδιάκονο Στέφανο, στὴ θέση τοῦ παλαιοῦ ποὺ ὑπῆρχε στὸ Κιράνκιοϊ, καὶ ποὺ ἀποπερατώθηκε τὸ 1871 ὁπότε ἐγίναν τὰ ἐγκαίνια του. Οἱ Σαφραμπολίτες ἦταν πολὺ ὑπερήφανοι γιὰ τὸν νέο ναὸ ποὺ ἔχτισαν.

Γιὰ ἄλλη μιὰ φορά, λοιπόν, κτίζουν τὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου καὶ μαζὶ κτίζουν τὸ «μητροπολιτικόν», ὅπως ἀποκαλοῦσαν τὴν οἰκίαν τοῦ ἱερέα, τὸ ἀρρε-αγωγεῖο καὶ τὸ δημοτικὸ σχολεῖν, μέσα στὸν αὐλόγυρο τοῦ ναοῦ. Στὴν πρό-σοψιν τοῦ σχολείου ὑπάρχει ἀκόμη ἐντοιχισμένη μαρμαρίνη πλάκα μετ' τὸ ἑλλη-νικὸ ρητὸ «ΓΝΩΘΙ Σ' ΑΥΤΟΝ» καὶ τὴν ἡμερομηνία 30 Σεπτεμβρίου 1863. Αὐτὴ ἡ ἐπιγραφὴ ἐπιβεβαιώνει ὅτι οἱ ἐργασίες γιὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ συγκροτήματος τῶν κτιρίων ἄρχισαν τουλάχιστον δέκα χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν ἀποπεράτωσιν καὶ τὰ ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ, ὁ ὁποῖος μαζὶ, προφανῶς, καὶ μετὰ ἄλλα κτίρια, χτί-σθηκαν «ὑπὸ ἐντοπίων, μὴ διπλωματούχων μὲν, ἀλλ' ἐμπειροτάτων ἀρχιτε-κτόνων», ὅπως σημειώνει ὁ Π. Παυλίδης.⁶⁷

Τὸ ναὸ, λοιπόν, τὸν ἔκτισαν τὸ 1871 ντόπιοι τεχνίτες ἀπὸ τὴ Σαφράμπολη ποὺ ἦταν πολὺ ἐπιδέξιοι. Ἡ παράδοσις ἀναφέρει ὅτι τὸν καινούριον ναὸ τὸν κα-τασκεύασαν γύρω καὶ ἔξω ἀπὸ τὸν παλιὸ τὸν ὁποῖο δὲν τὸν γκρέμισαν, ὅσο χτι-ζόταν ὁ καινούριος, γιὰ νὰ μὴ στερηθοῦν τὸν ἐκκλησιασμό τους οἱ Ἕλληνες τῆς Σαφράμπολης. Τὸν παλιὸ ναὸ τὸν κατεδάφισαν ἀφοῦ ὀλοκληρώθηκε ὁ νέος. Λέ-γεται ὅτι οἱ Σαφραμπολίτες ἀποφάσισαν νὰ χτίσουν τὸν νέο ναὸ, χωρὶς νὰ κα-

---

ἀπετέφρωσε σχεδὸν ἀπάσας τὰς χριστιανικὰς συνοικίας»· πβ. Χρ. Κυριακόπουλος, *δ.π.*, σσ. 62-63.

67. Π. Παυλίδης, *δ.π.*, σ. 133. Οἱ τεχνίτες ἐκεῖνοι ζοῦσαν ἀκόμη τὸ 1906 ὅταν ἐγρα-ψε τὸ ἄρθρο του, ὅπως ἀναφέρει ὁ ἴδιος. Σημειώνει ἀκόμη: «...διατηρεῖ τὸ ὄνομα καὶ τὴν θέσιν τῆς παλαιᾶς Ἐκκλησίας, κτισθείσης ὑπὸ τῆς Αὐτοκρατείας τοῦ Βυζαντίου Εὐδο-κίας». Στὴ συνέχεια ὁ Π. Παυλίδης ἀναφέρει τὴ γνωστὴ παράδοσις σύμφωνα μετὰ τὴν ὁποία ἡ Εὐδοκία χάρισε τὸ ὅσδ' τοῦ ἁγίου Στεφάνου στὴν ἐκκλησίαν τῆς Σαφράμπολης: «...ἀποδόσασα δὲ τὴν ἐξ ἀσθενείας τινὲς ἴασιν αὐτῆς εἰς τὸ θεῖον τοῦτο λείψανον, ὅτε ἐπε-σκέφθῃ τὸ μέρος τοῦτο τῆς Παφλαγονίας, εἰς ἀλλαγὴν ἀέρος, ὡς λέγεται...». Ἀλλὰ στὴ συνέχεια προσθέτει ὁ συγγραφέας: «Ἀμφιβάλλων λέγω τὸ εἰς ἀλλαγὴν ἀέρος... Ἐπικρατεῖ τουλάχιστον ἐν Σαφραμπόλει ἡ παράδοσις, ὅτι ἰάθη ἡ Αὐτοκράτειρα ἐξ ὀδυνῶν ἐξελκώ-σεων, καλυπτουσῶν πολλὰ μέλη τοῦ σώματος αὐτῆς, λουσθεῖσα ἐν ὕδατι, ὅπερ ἔτι καὶ νῦν ῥέει ὡς ἁγίασμα ὑπὸ τὸ ἱερὸν τῆς Ἐκκλησίας, ἐνθα καὶ τελεῖται νῦν ἡ θεία μυσταγωγία κατὰ τὴν Παρασκευὴν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς». Ἔτσι μᾶς παραδίδει ὅτι κάτω ἀπὸ τὸ ἱερὸ τοῦ ναοῦ πῆγαζε ἁγίασμα, ποὺ ῥέει καὶ σήμερον ἀκόμη καὶ μετὰ αὐτὴ τὴν πληροφορίαν ται-ριάζει ἡ ὑπαρξὴ τῆς εἰκόνας τῆς Παναγίας Ζωοδόχου Πηγῆς ποὺ ὑπῆρχε στὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου στὴ Σαφράμπολη καὶ τώρα σώζεται στὸν ὁμώνυμον ναὸ στὴ Νέα Τωνία στὴν Ἀθήνα.

τεδαφίσουν τὸν παλιό· προέκυψε ὅμως τὸ πρόβλημα τῆς στήριξης τοῦ νέου ναοῦ, ποὺ τὸν ἤθελαν πολὺ μεγαλύτερο ἀπὸ τὸν παλιό. Δὲν βρισκόταν ὅμως μάστορας νὰ ἀναλάβει αὐτὸ τὸ ἔργο γιατί ἦταν πολὺ δύσκολη ἡ στήριξή του. Τότε παρουσιάσθηκε ἕνας μάστορας ντόπιος ποὺ προσφέρθηκε νὰ ἀναλάβει τὴν κατασκευὴ τοῦ νέου ναοῦ. Ξεκίνησε, λοιπόν, τὸ χτίσιμο πρῶτα ἀπὸ τὶς τέσσερις κολόνες τοῦ κεντρικοῦ κλίτους τοῦ ναοῦ, στὶς ὁποῖες στήριξε τὸν τροῦλο καὶ μετὰ ἄρχισε νὰ κτίζει τοὺς πλαϊνοὺς τοίχους ποὺ περιέβαλλαν τὴν παλιὰ ἐκκλησία ἢ ὅποια κατεδαφίστηκε ἀφοῦ τελείωσε ἡ κατασκευὴ τοῦ νέου ναοῦ.⁶⁸ Οἱ πέτρες ποὺ χρησιμοποιήθηκαν γιὰ τὸ χτίσιμο τῶν τοίχων ἦταν τετράγωνες, μεγέθους 2 x 2 μ. καὶ τὶς κουβαλοῦσαν μὲ κάρρα ποὺ τὰ ἔσερναν δύο βόδια.⁶⁹ Πιὺ δύσκολο ὅμως ἦταν νὰ ἀνεβάσουν αὐτὲς τὶς πελεκημένες πέτρες ψηλὰ στὸν τοῖχο καθὼς προχωροῦσαν οἱ ἐργασίες ἀνοικοδόμησης. Γιὰ νὰ τὶς σπρώξουν, λοιπόν, χρησιμοποιοῦσαν τροχαλίες: ἔδεναν μὲ σχοινιά μιὰ πέτρα καὶ στὴν ἄλλη ἄκρη ἔδεναν δυὸ βόδια τὰ ὁποῖα τραβώντας τὸ σχοινὶ ἀνύψωναν τὴν πέτρα, μέχρι νὰ τὴ φέρουν στὸ ὕψος ποὺ ἔπρεπε νὰ τοποθετηθεῖ.⁷⁰

Ἦταν πολὺ περήφανοι οἱ Σαφραμπολίτες γιὰ τὴν ἐκκλησία τους ἢ ὅποια καὶ σήμερα ἀκόμη ὑπερβαίνει σὲ ὕψος τὰ γειτονικά κτίσματα τῆς περιοχῆς καὶ εἶναι ὀρατὰ ἀπὸ μακριά, καὶ ἔλεγαν γι' αὐτὸ ὅτι: «Ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Στεφάνου ἦταν τόσο μεγάλη ὅσο περίπου καὶ ἡ Ἀγία Σοφία στὴν Πόλη. Ὅταν φύγαμε πήραμε μαζί μας 30 κάρρα μὲ εἰκόνες ἀπὸ τὴν ἐκκλησία».

Βέβαια ἡ ἐκκλησία δὲν ἦταν τόσο μεγάλη ὅσο ἡ Ἀγία Σοφία τῆς Κωνσταντινούπολης. Ἐχεῖ σχῆμα σχεδὸν τετράγωνο καὶ καλύπτεται μὲ τροῦλο, διαστάσεων περίπου 24 x 26 μ. καὶ ὕψους στὴ βάση τοῦ τροῦλου 17 μ. Ὁ τροῦλος στηρίζεται σὲ τέσσερις κίονες ποὺ στὴ βάση τοὺς στηρίζονται μὲ τὴ σειρά τους σὲ ἰσάριθμους μικροὺς πεσσούς. Ὡς αἰτία τῆς ἀνέγερσης νέου ναοῦ ἀναφέρονται οἱ ἀνάγκες τῆς χριστιανικῆς κοινότητος, ἀλλὰ ὑπάρχει καὶ ἡ ἀποψη ὅτι ὁ παλιότερος ναὸς εἶχε ὑποστεῖ βλάβες ἀπὸ πυρκαγιὰ ποὺ εἶχε ξεσπάσει τὸ 1862 στὸν ἐλληνικὸ συνοικισμό. Ὅπως δὴποτε θὰ πρέπει νὰ λάβουμε ὑπ' ὄψιν τὶς ἀπαγορεύσεις ποὺ ἔθετε ἡ ὀθωμανικὴ κυβέρνησις στὴν ἀνέγερση νέων ἢ ἐπέ-

68. Ἀφήγησις Γ. καὶ Πρ. Ἀρτόπουλου, ὁ.π.

69. Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, ΑΠΠ, Σαφράμπολη, φάκελος Ι, Πληροφορητὴς Σ. Καρασάβας.

70. Α. Γαβριηλίδης, ὁ.π., σ. 137: «Οἱ ὀρθόδοξοι ἱδρυσαν τῷ 1871 ναὸν μεγαλοπρεπεῖ ἐπ' ὀνόματι τοῦ πρωτομάρτυρος ἀρχidiaκόνου Στεφάνου, ἐπὶ τεσσάρων στύλων (κίωνων) στηριζόμενον, χωρητικότητος 6 χιλ. ἀνδρῶν ὄντα καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῆς χριστιανικῆς συνοικίας κείμενον μετὰ 2 κωδωνοστασίων, ἅπαν τὸ κτίριον ἀπαρτίζεται ἐκ τετραγωνικῶν λίθων. Νοτιοανατολικῶς τοῦ ναοῦ κεῖνται ἐν θέσει λαμπρῆς ἡ μητρόπολις, τὸ Ἑλληνικὸν καὶ τὸ δημοτικὸν σχολεῖον, ἅπαντα κτίρια λίθινα, στερεὰ καὶ λαμπρά...».

κταση παλιών ναών. Από αυτή την άποψη ίσως η διατήρηση του παλιού ναού στον χώρο όπου χτίστηκε ο νέος να ήταν το πρόσχημα για να γίνει δυνατό να παραχωρηθεί άδεια για την ανέγερση μεγαλύτερου ναού με το πρόσχημα επέκτασης του παλιού.

Ο V. Cuinet γράφει⁷¹ ότι η Σαφράμπολη είναι έδρα καϊμακάμη. Ο πληθυσμός της Σαφράμπολης αποτελείται από μουσουλμάνους που κατοικούν σε 2810 σπίτια (4705 άτομα) και Έλληνες ορθόδοξους που κατοικούν σε 1453 σπίτια (2795 άτομα). Υπάρχουν 12 ανώτερα σχολεία (γυμνάσια) με 120 μαθητές, 1 σχολείο δευτεροβάθμιο (δημοτικό) με 17 μαθητές και 170 πρωτοβάθμια (νηπιαγωγεία) με 2500 μαθητές. Οί Έλληνες, γράφει, έχουν 8 σχολεία με 240 μαθητές. Στην πόλη υπάρχουν 28 τζαμιά με μιναρέ, 12 ιεροδιδασκαλεία, 5 μουσολεία Τούρκων (*türbe*), 1 στρατόπεδο, 1 σταθμός χωροφυλακής, 2 ελληνικές ορθόδοξες εκκλησίες, 1 ξενοδοχείο, 1 τηλεγραφείο/ταχυδρομείο, 1 λουτρό, 24 χάνια και 107 βρύσες.⁷²

Το 1896 ο Α. Γαβριηλίδης σημειώνει ότι η Σαφράμπολη έχει 13.000 κατοίκους από τους οποίους 3000 είναι ορθόδοξοι. Η πόλη έχει ναό, ένα ελληνικό σχολείο, ένα δημοτικό και ένα παρθεναγωγείο. Στα σχολεία, γράφει, φοιτούν 200 μαθητές. Το προσωπικό των σχολείων αποτελείται: του αρρεναγωγείου από έναν ελληνοδιδάσκαλο εντόπιο, απόφοιτο της Μεγάλης του Γένους Σχολής, ένα δημοδιδάσκαλο και μία νηπιαγωγό. Στο παρθεναγωγείο υπηρετεί μία διδασκάλισσα εντόπια, απόφοιτος του Ίωακειμείου Παρθεναγωγείου του Φαναρίου με υποτροφία και φοιτούν 110 μαθήτριες. Τα σχολεία της Σαφράμπολης δημιουργήθηκαν και συντηρούνται με δαπάνες των «φιλόμουσων» κατοίκων της Σαφράμπολης, που προσφέρουν για το σκοπό αυτό ετησίως το ποσό των 130 χρυσών λιρών Τουρκίας.⁷³

Το όνομα του ελληνοδιδασκάλου εκείνου ήταν Συμεών Παπαδόπουλος και του διδασκάλου Κ. Παναγιωτόπουλος. Το αρρεναγωγείο χορηγούσε ένδεικτικό σπουδών που έφερε το όνομα: «Σαφράμπολη ή Θεοδορούπολη». Φαίνεται ότι τουλάχιστον τον περασμένο αιώνα οι Σαφραμπολίτες είχαν κατορθώσει να επιβάλουν το όνομα Θεοδορούπολη ως επίσημο όνομα της πόλης τους, αφού η σφραγίδα της εκκλησίας του 1805 και τα ένδεικτικά σπουδών των σχολείων φέρουν αυτό το όνομα.

Με βάση αυτά τα στοιχεία μπορούμε να σχηματίσουμε μιὰ γνώμη και για

71. V. Cuinet, *La Turquie d'Asie*, τ. 4, Παρίσι 1894, σσ. 473-476.

72. Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, ΑΠΠ, Σαφράμπολη, φάκελος Ι, Πληροφορητής Χρ. Σαββίδης.

73. Α. Γαβριηλίδης, *ό.π.*, σσ. 132, 137.

τὴν ἐμπορικὴ σημασία τῆς Σαφράμπολης τὸν περασμένο αἰῶνα, ἡ ὁποία βρισκόταν πάνω στὴν κύρια ὁδική ἀρτηρία ποὺ ὀδηγοῦσε ἀπὸ τὴ Νικομήδεια καὶ μέσω τῆς Κράτειας, στὴν Κασταμονή καὶ ἀπὸ ἐκεῖ στὸν μεγάλο ἐμπορικὸ σταθμὸ τῆς Τραπεζούντας, ὅπου κατέληγαν καὶ ἄλλοι δρόμοι ἀπὸ τὴν Περσία καὶ τὴν Ἄνω Ἀνατολή. Ἡ Σαφράμπολη ἦταν κτισμένη ἐπίσης πάνω στὴν κάθετη ὁδὸ ποὺ ὀδηγοῦσε ἀπὸ τὴν Ἄγκυρα στὴν Ἀδριανούπολη καὶ ἀπὸ ἐκεῖ στὸ Παρθέني καὶ στὴ Μαύρη Θάλασσα.⁷⁴

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ὀνομασία τοῦ συνοικισμοῦ τῶν Ἑλλήνων στὴ Σαφράμπολη Κιράνκιοι, ἀναφέρεται ὅτι ἴσως προέρχεται ἀπὸ τὴ λέξη «Κράντωρ» τῆς ἐπιγραφῆς στὴν εἴσοδο τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου καὶ ἴσως νὰ εἶναι τὸ προγενέστερο ὄνομα τῆς πόλης ποὺ πιθανὸν νὰ λεγόταν «Κραντωρία».⁷⁵ Φαίνεται ὅτι ἡ παράδοση αὕτῃ ἦταν διαδεδομένη στοὺς κατοίκους τῆς Σαφράμπολης, «Ἕλληνες καὶ Τούρκους».⁷⁶ Μποροῦμε, μάλιστα, νὰ παρατηρήσουμε ἐδῶ ὅτι ἡ λέξη «κράντωρ» τῆς ἐπιγραφῆς χρησιμοποιοῦνταν κυρίως ὡς διοικητικὸς τίτλος. Ὑπάρχει ἡ μνεία τῆς ὀνομασίας Βιράν-Κιοῖ ποὺ ἐρμηνεύεται ὡς «ἐρειπωμένο χωριό», ἐνῶ τὸ Κιράν-Κιοῖ ἐρμηνεύεται ὡς «Χωριὸ τῆς ἄκρας» ἀλλὰ καὶ ὡς «Χωριὸ τοῦ ὁλέθρου». Πιὺ πιθανὴ θεωρεῖται ἡ ἐρμηνεία ὡς «Χωριὸ τῆς ἄκρας», λόγω τῆς θέσης τοῦ συνοικισμοῦ στὴ Σαφράμπολη.⁷⁷

Φεύγοντας τὸ 1923 ἀπὸ τὴ Σαφράμπολη οἱ Ἕλληνες πῆραν μαζί τους ὅ,τι μποροῦσαν ἀπὸ τὰ ὑπάρχοντά τους. Ἀπὸ τὴν ἐκκλησία μετέφεραν τὰ ἱερὰ κειμήλια καὶ τὰ ἀφιερώματα. Εἰδικὴ ἐπιτροπὴ ὀρίσθηκε ἡ ὁποία συνέλεξε ὅσα μποροῦσαν νὰ μεταφερθοῦν ἀπὸ τὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Στεφάνου καὶ τὰ συσκευάσαν γιὰ τὴ μεταφορὰ στὴν Ἑλλάδα. Πῆραν τίς φορητὲς εἰκόνες τῆς ἐκκλησίας, τὸ λείψανο τοῦ ἁγίου μὲ τὴν ἀσημένια λευκανοθήκη του, δυσκοπότηρα, θυμιατά, εὐαγγέλια κ.λπ. Ἀποσυναρμολόγησαν ἀκόμα καὶ πῆραν τὸ ξυλόγλυπτο τέμπλο

74. Ἰωάννης Η. Κάλφουλους, *Ιστορικὴ Γεωγραφία τῆς Μικρασιατικῆς Χερσονήσου*, Εἰσχωγῆ-μετάφραση-σχόλια Σταῦρος Θ. Ἀνυστῆς, Ἀθήνα: Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, 2002, σσ. 96-97.

75. Π. Παυλίδης, *δ.π.*, σ. 134.

76. Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, ΑΠΠ, Σαφράμπολη, φάκελος Π, πληροφορητὴς Χρ. Περδικόπουλος ὁ ὁποῖος ἐτυμολογεῖ τὸ Κιράνκιοι ἀπὸ τὴ λέξη *κουράν* ποὺ σημαίνει «ἐρημος», ὀνομασία ποὺ τοῦ ἔδωσαν οἱ Τούρκοι, κάτι σὰν κατάρ, γιὰ τοὺς Ἕλληνες κατοίκους του.

77. Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, ΑΠΠ, Σαφράμπολη Πφ φάκελος 20, συλλογὴ πληροφοριῶν ἀπὸ Μπ. Νικηφορίδη 28-1-1963. Ἀναφέρεται, σὲ κώδικα τῆς Σαφράμπολης στὸ Ταμεῖο Ἀνταλλαξίμων, στὸν ὁποῖο ὑπάρχει ἀντιγραφή πατριαρχικοῦ σιγίλλου, ἐπὶ πατριάρχου Ἀνθίμου, ὅπου καὶ τὸ ὄνομα Βιράν-Κιοῖ. Ὑποθετεῖ ὅτι ὁ Γ. Μαυροχαλυβίδης ποὺ διάβασε τὸν κώδικα πιθανὸν ἀντέγραψε λάθος τὸ Κ σὰν Β.

τοῦ ἱεροῦ τοῦ ναοῦ καὶ τὸν ξυλόγλυπτο ἐπιτάφιο, ποὺ ἦταν θαυμάσια ἔργα τέχνης ὅπως θυμόταν ὅλοι οἱ πρόσφυγες. Ὅλα τὰ ἀντικείμενα τὰ συσκεύασαν σὲ κάσες καὶ τὰ φόρτωσαν σὲ ζῶα γιὰ νὰ τὰ μεταφέρουν στὴν Ἑλλάδα.

Ὁ Παλατσίδης ἀπὸ τὴν Ἀριδαία, ἀναφέρει ὅτι κατὰ τὴ μεταφορὰ τῶν κειμηλίων καὶ τὴ φόρτωσή τους σὲ πλοῖο, στὸ Παρθένι ἐγινε ἓνα ἀτύχημα: ἔσπασε τὸ σχοινὶ τοῦ γερανοῦ καὶ ὅλα τὰ κειμήλια, μαζί τους καὶ οἱ καμπάνες τῆς ἐκκλησίας, ἔπεσαν στὴ θάλασσα καὶ χάθηκαν.⁷⁸

Ὡστόσο δὲν χάθηκαν ὅλα. Ἡ ἐπιτροπὴ Κειμηλίων Μικρᾶς Ἀσίας στὶς 14 Ἰανουαρίου τοῦ 1925 παρέδωσε στὸ Βυζαντινὸ Μουσεῖο 132 κειμήλια. Ὁ ὑπουργὸς Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, Ι. Π. Μανέτας, μὲ τὸ ἔγγραφό του ἀρ. πρ. 11978 / 13-3-1925, παράγγειλε στὸ διευθυντὴ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Γ. Σωτηρίου νὰ παραδώσει στὴν πενταμελὴ ἐπιτροπὴ, γιὰ καταγραφὴ καὶ διαφύλαξη, τὰ κειμήλια ποὺ εἶχαν συσσωρευθεῖ στὸ ἰσόγειο τῆς Ἀκαδημίας. Σύμφωνα μὲ τὸ ἔγγραφο ὁ Γ. Σωτηρίου ἀνάμεσα στὰ ἄλλα ποὺ παρέδωσε ἦταν καὶ τρία κιβώτια τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Στεφάνου. Τὸ 1982 εἶχαν ἐκτεθεῖ στὸ Βυζαντινὸ Μουσεῖο στὴν Ἀθήνα 227 κειμήλια τῶν προσφύγων ἀπὸ τὴ Μικρὰ Ἀσία. Ἀπὸ αὐτὰ τὰ 102 ἦταν ἀντικείμενα μικροτεχνίας ἀπὸ διάφορες πόλεις, ἀνάμεσά τους καὶ ἀπὸ τὴ Θεοδορούπολη ἢ Σαφράμπολη τῆς Παφλαγονίας.⁷⁹

78. Χρ. Κυριακόπουλος, ὁ.π., σ. 114.

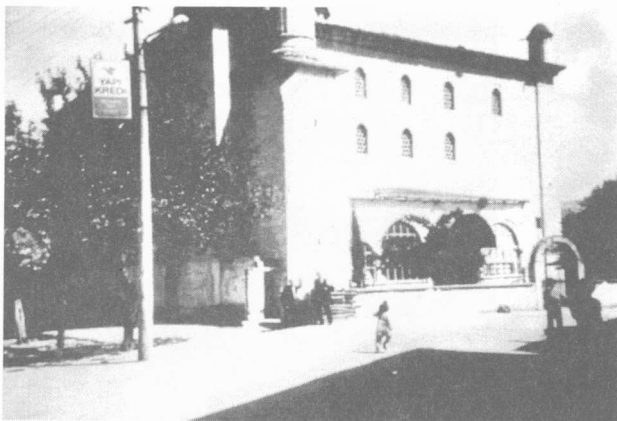
79. Η. Ρ. Λαζαρίδης, «Σημείωμα», *Ἐκθεση κειμηλίων προσφύγων*, Ἀθήνα: Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν. Βυζαντινὸ καὶ Χριστιανικὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν, 1982, σ. 8.

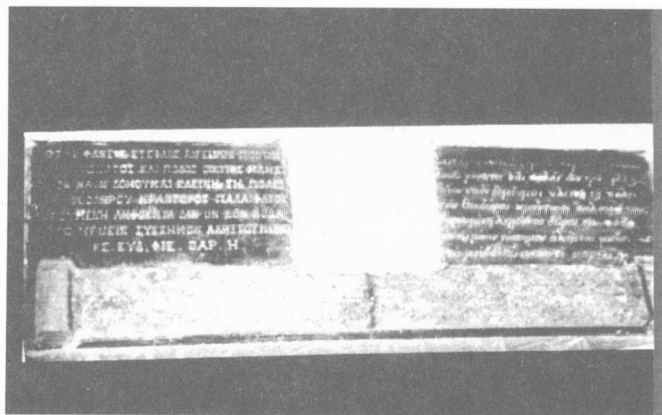
Εικ. 1. Άποψη τῆς τουρκικῆς συνοικίας τῆς Σαφράμπολης. Στὸ κέντρο διακρίνεται τὸ παλιὸ Διοικητήριο. Στὸ ἄριστερὸ ὅκρο τῆς εἰκόνας, ἐπάνω στὸ λόφο, μόλις ποὺ διακρίνεται ὁ ναὸς τοῦ Ἀγίου Στεφάνου (Ulu Cami).

Εικ. 2. Ὁ ἐλληνικὸς συνοικισμὸς τῆς Σαφράμπολης, τὸ Κιράνκιοϊ.
Διακρίνεται ὁ ναὸς τοῦ Ἀγίου Στεφάνου.

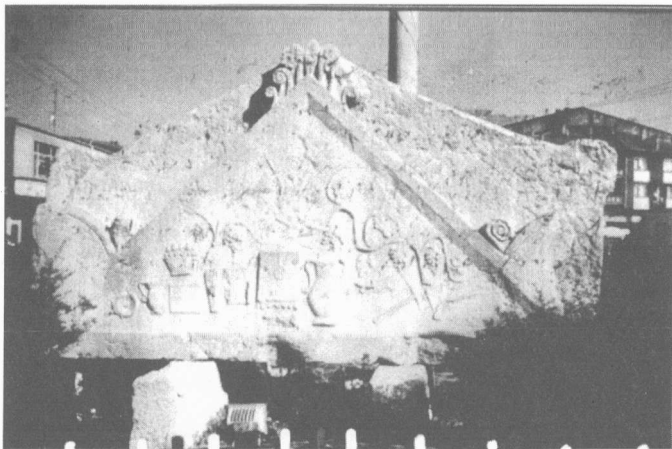

Εικ. 3. Ο ναός του Αγίου Στεφάνου (Ulu Cami) σε πρόσφατη φωτογραφία.

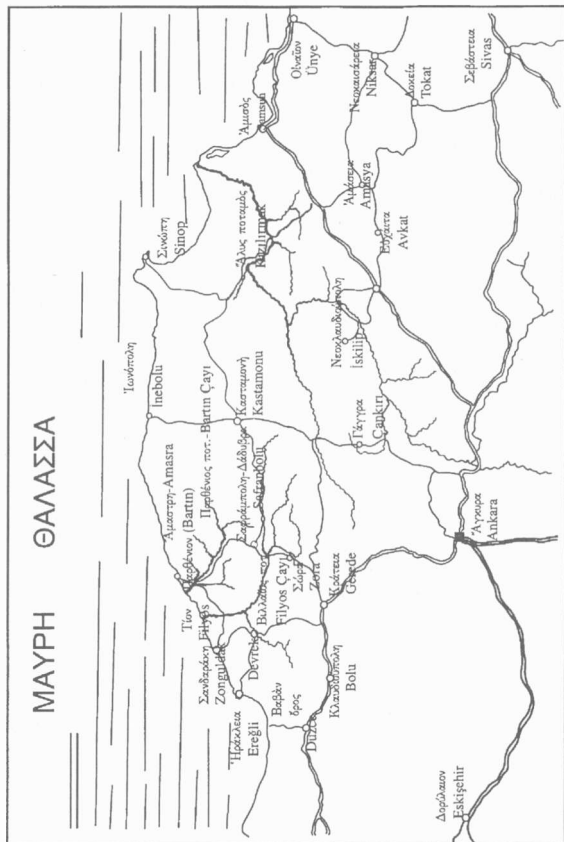

Εικ. 4. Η επιγραφή στο υπέρθυρο του ναού του Αγίου Στεφάνου με την αναφορά στη βασίλισσα Εὐδοκία.

Εικ. 5. Ἀέτωμα τάφου ποὺ βρέθηκε στὸν ἕναν ἀπὸ τοὺς τρεῖς τύμβους στὴν περιφέρεια τῆς Σαφράμπολης.

ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΤΗΣ ΠΑΦΛΑΓΟΝΙΑΣ

Κλίμακα: 1:2.000.000

Ἀναπαραγωγή ἀπὸ τουριστικὸν χάρτη καὶ ἀπὸ χάρτη τοῦ R. Leonhart, *Phrygiologia*, Βερολίνο 1915.